

Jaume I i els representants de la noblesa i de les principals ciutats catalanes a les Corts de Barcelona de 1228: els magnats i els eclesiàstics s'hi van comprometre a aportar cavallers armats, arquers i peons; i els representants de les ciutats de Barcelona, Tarragona i Tortosa s'engatjaren a contribuir amb un nombre no determinat d'embarcacions. La noblesa va fer, a més, una aportació financera important, el cobrament del bovatge² en els seus dominis³. Les ciutats també s'avingueren a assumir una part dels costos econòmics de l'operació. El sobirà, després d'acceptar aquestes ofertes, va precisar la seva aportació a la campanya: el seguici reial estaria integrat per 200 cavallers armats aragonesos, 500 donzells, un nombre indeterminat de peons, així com tècnics de màquines de guerra⁴.

En un protocol a part⁵ es consignaren algunes qüestions més concretes, com la data d'inici i el sistema de distribució dels beneficis generats per l'empresa. Els representants dels tres braços imposaren al monarca el compromís formal que, tot just concloua la conquesta de l'illa, distribuïria entre els participants el conjunt dels béns mobles i immobles obtinguts, d'acord amb les aportacions respectives. Jaume I es va reservar, tanmateix, l'alcàsser de la capital, totes les fortaleses de les illes —excepte el castell del Santueri, que va cedir al comte Nunyo Sanç— i la sobirania sobre el nou regne, la qual cosa implicava que tots els porcioners estarien sotmesos a la seva potestat (jurisdicció superior). Aquestes condicions es feren extensives a tots els nobles, eclesiàstics i ciutadans de la «Confederació»⁶. En el mateix document es va acordar la comissió de repartiment dels béns, integrada per un eclesiàstic i cinc membres de l'alta noblesa catalana.

Del pacte subscrit a les Corts de Barcelona⁷, se'n desprèn que Jaume I, al 1228, no comptava amb l'autoritat i el poder suficients per fer-se acompanyar pels membres de la noblesa i del clergat en una campanya exterior, invocant tant sols les obligacions d'auxili contingudes en els Usatges de Barcelona i en els Furs d'Aragó, si aquells no hi estiguessin interessats. Les obligacions de fidelitat,

2. Un impost directe, de recent creació, que gravava els parells de bous d'arada i probablement la resta del bestiar.

3. Soldevila 1964, Sánchez 1995, pp. 47-8, Ortí 2001, pp. 972-5.

4. Soldevila 2008, p. 80.

5. Editat per Pérez 1977, pp. 18-9.

6. Pérez 1977, p. 19.

7. La natura del qual ha estat analitzada per Álvaro Santamaría, Pau Cateura i Antoni Mas: Santamaría 1991, pp. 142-4, Cateura 1997b, p. 17, Mas 2013, pp. 410-2.

aleshores, sols tenien vertadera efectivitat en els nivells inferiors de la jerarquia feudal. L'acord revela una complexa trama d'equilibris i estratègies. El monarca, tot i la seva debilitat patrimonial i financera, aconseguia involucrar la noblesa en una ofensiva antiislàmica arriscada i costosa, que, si reeixia, refermava el seu poder dintre la «Confederació», li proporcionaria prestigi a escala mediterrània i incrementaria el patrimoni reial. Els magnats obtenien una part considerable dels béns que proporcionaria l'empresa, així com el control —pràcticament el monopoli— de la comissió que n'efectuaria el repartiment, de la qual foren exclosos els representats de les ciutats.

L'empresa, tot i que el valí almohade de Mayurqa no va rebre cap mena de auxili naval del sultanats del Magrib, va ser força més llarga i cruenta del previst. Es va iniciar el 10 setembre de 1229, amb el desembarcament de la host cristiana a la cala de Santa Ponsa, al sud-oest de l'illa. La primera gran batalla es va produir dos dies després, prop de Porto Pi⁸. Els musulmans no hi pogueren contenir l'avenç cristià i es van haver de replegar a la ciutat. La host feudal va sofrir, tanmateix, pèrdues humanes importants; hi van morir els germans Guillem i Ramon de Montcada, dos membres de l'alta noblesa catalana, que sotragueren part del protagonisme al jove sobirà.

L'exèrcit cristià, a la segona fase de la conquesta, es va desplaçar a la zona nord de la ciutat, on va establir el campament. El setge va esdevenir, des de l'inici, un autèntic duel d'enginyeria militar, en què es van emprar els mitjans tècnics més avançat de l'època⁹, catorze algarrades, tres trabuquets, un fenèvol i un manganell turquès. Els atacs artillers es combinaven amb l'excavació de mines, per arribar al fossat, i de caves en la base del murs, a fi d'esboldregar les defenses de la ciutat. Els assetjats resistien, emperò, amb decisió, utilitzant intensament també les seves algarres, reconstruint la muralla allà on s'havia ensorrat i ratziant intermitentment els atacants.

Les operacions de setge es veren afavorides pel col·laboracionisme d'un sector de la població rural musulmana¹⁰, que després dels

8. La qual ha estat analitzada reiteradament per historiadors de diverses generacions (Company 1978, pp. 346-7, Santamaría 1991, p. 157, Mas 2013, pp. 415-6). Les dues aproximacions més innovadores han estat fetes, tanmateix, per dos experts en història de la literatura medieval (Cingolani 2006, pp. 203-4, Id. 2007, p. 190, Renedo 2013).

9. Com han demostrat Fernández 2002, p. 94, Monreal 1971 i Chevedden 2011.

10. Soldevila 2007, pp. 163-4, Id. 2008, p. 96, Bin Ma'mar ed. 2008, pp. 111-2.

primers saquejos va decidir pactar amb els invasors. A la darrera de setembre o principi d'octubre, els pobladors de «vuit-cents albergs sarraïns que estaven a les muntanyes», representats per Ibn Abbad, un «gran ric hom e honrat», es van comprometre, a canvi de la no agressió, a contribuir a l'abastament alimentari de la host¹¹. En quinze dies, tot el territori comprés entre Madina Mayurqa i la badia de Pollença es va sotmetre als invasors, tot subministrant-los-hi «queviures i farratges»¹², i creant un franja de seguretat que els protegia les espatlles.

Els assetjants, després de rebutjar una oferta de capitulació del valí, intensificaren els atacs i aconseguiren esfondrar diversos trams de la murada. El 31 de desembre es va produir l'assalt final, que no va poder impedir, emperò, la fugida d'una part dels defensors i els refugiats¹³. El gros de la població urbana, integrat bàsicament per gent desarmada, va ser massacrada sense contemplacions per la host feudal, tot i que el *Libre dels feits* no ho esmenti. Força més expressives són al respecte les cròniques de Bernat Desclot i de Al-Mah-zumi, que descriuen amb prou detall l'explosió de violència protagonitzada pels conqueridors, els estralls patits pels col·lectius més indefensos dels vençuts:

Viuren tants sarraïns morts per cases e per carreres e per horts e per cortals, que feredat ere lo veer (...). E foren cinquanta mília els sarraïns que hi moriren, i trenta mília aquells que foren presos vius i foren captius¹⁴.

Clavaren l'espasa tant al combatents com als qui no lluitaven (...). Gent desarmada fou copejada sense misericòrdia per qualsevol que portàs un venable; i quanta gent, presa del pànic, fou sorpresa amb una ferida mortal per algú que brandia una maça? (...). Ordenà el rei el còmput dels morts i el seu nombre arribà als vint-i-quatre mil, que foren morts com si la seva sang fos una sola, espoltrits, esquinçats i xapats¹⁵.

11. Soldevila 2008, p. 96.

12. Bin Ma'mar ed. 2008, p. 112.

13. D'unes 30.000 persones, segons la crònica reial (Soldevila 2007, pp. 180-1). Les xifres efectives de morts i de fugitius degueren ser, tanmateix, força inferior a les aportades pel *Llibre del feits*, atès que les darreres estimacions demogràfiques coincideixen en situar el nombre de residents i refugiats en la ciutat per davall de les 30.000 persones. Per a un estat de la qüestió, vegeu Riera Frau 2004, p. 475.

14. Soldevila 2008, pp. 108-9.

15. Bin Ma'mar ed. 2008, pp. 127 i 129.

El valor històric que cal concedir a aquests passatges del *Llibre del rei en Pere d'Aragó* i del *Kitab tarih Mayurqa* no és tant quantitatiu com qualitatiu: demostra la magnitud i la naturalitat de les matances, la voluntat d'extermini amb què els exèrcits feudals actuaven aleshores no sols contra els nuclis de resistència, sinó també contra la gent desarmada que es rendia o intentava fugir-ne.

Els conqueridors saquejaren a consciència Madina Mayurqa, durant vuit dies¹⁶. Els integrants de l'exèrcit cristià no es movien sols, doncs, per l'honor i la fama, per l'esperit de croada, pels ideals cavallerescos: eren sensible també a la dringadissa de l'or i de l'argent; anhelaven el botí, buscaven un rescabament dels recursos i del temps esmerçats en l'empresa, així com de les privacions sofrertes durant els mesos que havien estat acampats davant els murs de la ciutat en unes condicions meteorològiques especialment adverses. La seva ànsia de riquesa era el resultat de segles de guerra de frontera, de rapacitat i rapinya.

L'aparició, pels volts del 20 de gener, d'una greu malaltia infecciosa va provocar la interrupció de l'activitat bèl·lica. L'estrès del setge, les precàries condicions higièniques subsegüents a la conquesta de la ciutat i una meteorologia adversa havien afeblit les defenses biològiques dels conqueridors. A conseqüència de l'epidèmia, que es va prolongar fins a la darrera de febrer¹⁷, va morir un contingent considerable de la host, encara que la crònica reial només n'esmenta els pertanyents a la noblesa¹⁸. Tot coincidint amb la darrera fase de la passa, es va iniciar el repartiment del botí. La por a emmalaltir degué incitar molts dels combatents a avançar el retorn a casa. L'encant dels captius i els béns mobles aportats pel saqueig de la ciutat, un procés complex i controvertit¹⁹, va prolongar unes quantes setmanes més el hiatus bèl·lic, que va ser aprofitat pels musulmans per a reagrupar-se a les contrades muntanyenques del Nord i de Llevant²⁰, i organitzar-hi la resistència²¹.

Conquerida la ciutat, restava la tasca de reduir els nombrosos focus de resistència islàmica. Durant l'estiu, Jaume I va consolidar

16. Soldevila 2007, p. 183.

17. Álvaro Santamaría (1984, p. 30) acota la cronologia de la passa entre el 23 gener i el 23 de febrer de 1230.

18. Guillem de Claramunt, Ramon Alemany, Guerau de Cervelló, Garcia Pérez de Meitas i el comte Hug d'Empúries (Soldevila 2007, pp. 186-7).

19. Soldevila 2007, pp. 184 i 186-7.

20. On la seva presència, en coves i indrets de difícil accés, comença a ser detectada arqueològicament (Bernat-Serra 2001, Sitjes 2010).

21. Bin Ma'mar ed. 2008, pp. 133-4.

el control sobre les planures centrals i meridionals de Mallorca. Després d'haver confinat, amb la col·laboració de les tropes de refresc, la resistència musulmana a la Serra de Tramuntana i alguns petits enclavaments de les muntanyes de Llevant, el monarca, la darrera setmana d'octubre de 1230, va posar fi a la seva primera estada a l'illa, que s'havia prolongat catorze mesos; va confiar-ne el comandament militar a Pero de Maza i la gestió politicoadministrativa, a Bernat de Santa Eugènia²².

Pero de Maza, mancat d'efectius per a desencadenar una ofensiva general contra els nuclis de resistència, va optar per blocar-ne les vies d'avituallament i efectuar incursions pels accessos meridionals de la Serra de Tramuntana. Aquesta estratègia va començar a donar resultat positius, atès que, durant la primavera de 1231, el cabdill sarraí Xuaip va oferir una capitulació, exigint, emperò, negociar-la directament amb el comte-rei²³. Aquesta demanda hauria estat un dels motius principals de la segona estada de Jaume I a l'illa, que es va iniciar el 21 de maig. Les negociacions avançaren a bon ritme, Xuaip va acceptar retre els castells de Pollença, Alaró i Santueri, «en tal manera, però, que ell pogués honradament viure»²⁴. La proposta va ser adida pel sobirà, que es va comprometre a entregar-li, a ell i a quatre familiars seus, cavalcadures i béns; li va garantir, a més, que els musulmans que capituleessin podrien romandre a l'illa, en unes condicions que la crònica reial no especifica. Amb aquells que no s'acollissin al pacte, el sobirà podria fer, en canvi, allò que volgués. Segons el *Llibre dels Feits*, dels tres mil resistents, mil capitularen i els dos mil restants optaren per continuar la lluita²⁵ i es concentraren a la franja central de la Serra de Tramuntana, la més elevada i inaccessible.

Va ser també durant la segona estada de Jaume I a Mallorca quan es va negociar la submissió de Menurqa. El tractat de capitulació²⁶ —signat a Capdepera el 17 de juny de 1231— col·locava els habitants

22. Soldevila 2007, pp. 197-9, Santamaría 1991, p. 168.

23. Soldevila 2007, pp. 206-7.

24. Soldevila 2007, p. 207.

25. Soldevila 2007, pp. 206-7.

26. Del qual només ens ha arribat una còpia, del 1281, que es conserva a París, a la Bibliothèque Nationale de France (Ms. Latin, 9261). Va ser publicat, a mitjan segle XIX, per Mas Latrie 1866. Aquesta edició ha estat reimpressa reiteradament, sense compulsar-la amb el manuscrit: Huici-Cabanes 1976, vol. 1, pp. 274-7, Pérez 1977, pp. 74-6, Barceló 1984, pp. 82-4. L'edició més acurada és, tanmateix, la que féu Mut (2009) amb motiu d'unes jornades d'estudi específiques.

de l'illa sota la protecció directa de Jaume I, que es comprometia a mantenir les seves institucions politicoadministratives i respectar les seves creences i cultura, a canvi d'un tribut anual en espècie i en metàl·lic, que es pagaria a començament de l'estiu²⁷. Les trameses de queviures provinents de Menorca, des d'aleshores, canviaren, doncs, de destinatari, deixaren de fluir cap els nuclis de resistència sarraïns i es consignaren a l'avituallament de les tropes cristianes que els combatien²⁸. Tot just signats els tractats, Jaume I, a mitjan juliol, s'embarcà de nou cap a Barcelona.

Des d'aleshores, la situació dels guerrillers musulmans es va degradar ràpidament, a mesura que les incursions cristianes a la Serra de Tramuntana esdevenien més penetrants i s'exhaurien les reserves d'aliments. Segons la crònica àrab, impel·lits per la fam, acabaren per practicar, durant l'hivern de 1231-1232, el canibalisme:

Mataren prop de setanta homes i no deixaren, ni per al llop ni per al voltor, cap tipus d'esperança, car menjaren les seves restes i se'n proveïren; això després d'haver esgotat el que quedava del viàtic (...). S'atansaren a un combat interior com si es tractàs del simple fet d'anar de caça. Lluitaven contra tot aquell que se'ls acostava. Es repartien les seves restes i despulls, fins i tot els seus paladars ho trobaven saborós²⁹.

Uns mesos més tard, a mitjan abril de 1232, la notícia que el soldà de Tunis havia armat una flota per a traslladar-se a Mallorca va precipitar el tercer viatge de Jaume I, per organitzar-ne la defensa. El monarca, després de convocar de bell nou els magnats que havien participat en la conquesta i als seus feudataris d'Aragó, va noliejar una flota de naus i tarides amb cabuda per a tres-cents cavallers, però només n'acudiren dos-cents cinquanta³⁰. A la darreria de maig, quan l'estol estava a punt de salpar, es va incorporar a l'expedició l'infant Pere de Portugal, el nou senyor del regne³¹.

El desembarcament d'una nova host feudal i una altra negativa dels tunisencs a donar-los-hi suport militar desanimaren els resistents de les muntanyes, que, segons el *Llibre del Feits*, «vengueren a tant gran destret que paixien les herbes de les muntanyes en mane-

27. Soldevila 2007, pp. 211-6.

28. Per a una anàlisi més detinguda del context, el contingut i els efectes del tractat de Capdepera, vegeu: Rosselló 1980, pp. 1-10, Sastre 1990, Abulafia 1996, pp. 68-77, Ensenyat 2008, Mas 2013, pp. 430-1.

29. Bin Ma'mar ed. 2008, p. 134.

30. Soldevila 2007, pp. 201-5.

31. Vegeu *infra*, notes 89-90.

ra de bèsties»³². Esgotats tots els recursos, es rendiren incondicionalment a Jaume I, que els va reduir a la condició de captius i els va distribuir entre els primers pobladors³³. A mitjan juliol de 1232, el monarca va donar per conclosa la conquesta de Mallorca i va retornar a Catalunya. La societat andalusina de Mayurqa tancava així el seu ocàs i els conqueridors convertien un territori ultramarí almohade en nou regne cristià de la Corona Catalanoaragonesa en un enclavament insular al centre de la Mediterrània Occidental.

3. LES CONSEQÜÈNCIES DEMOGRÀFIQUES IMMEDIATES

La conquesta cristiana de Mallorca va tenir profundes conseqüències demogràfiques, va provocar una reducció forta i brusca de la població musulmana. Dels andalusins supervivents a les operacions bèl·liques i a la fam, una part –d'una quantia impossible de calcular– va fugir a altres territoris islàmics³⁴; la resta va romandre a l'illa, amb un estatut jurídic i unes condicions econòmiques i socials diverses. Els derrotats successivament a la ciutat, a les muntanyes d'Artà i a la Serra de Tramuntana van ser reduïts a la condició de captius. Alguns dels musulmans que col·laboraren amb la host cristiana i dels que capitularen amb Xuaip el maig de 1231, degueren marxar. Uns altres, per decisió pròpia o manca d'altra opció, restaren a l'illa i conservaren la condició d'homes lliures i una part de les seves propietats i béns mobles, sotmesos, emperò, a una forta pressió fiscal, al pagament d'una capitació anual, el «dret d'estada»³⁵. L'abast quantitatiu i l'evolució d'aquest heterogeni conjunt de mudèjars encara suscita, tanmateix, nombrosos interrogants entre els experts³⁶, ja que l'esmentat acord de capitulació no s'ha conservat, l'única informació disponible és la aportada pel *Llibre dels feits*, molt concisa.

Després de la conquesta feudal, la major part de la població sarraïna, per haver-se negat a capitular, va ser reduïda, doncs, a la con-

32. Soldevila 2007, p. 208.

33. Soldevila 2007, p. 216.

34. Bin Ma'mar 2009, pp. 277 i 279.

35. Santamaría 1990, pp. 96-7, Abulafia 1996, p. 73.

36. S'han ocupat de la qüestió, des de perspectives metodològiques i amb un grau de deteniment dispars, experts de diverses generacions: Lourie 1970, pp. 624-9, Santamaría 1990, pp. 84-108, Soto 1979, Id. 1982, Id. 1994b, Abulafia 1996, pp. 68-78 i Mas 2013, pp. 433-5.

dició de captius i repartida entre els participants. La documentació notarial generada per la repoblació cristiana demostra que aquest captius gaudien, tanmateix, d'una autonomia econòmica i d'alguns drets civils: podien posseir i gestionar el seu propi peculi, concedir préstecs a altres captius musulmans, i fins i tot a persones lliures cristianes, i demandar judicialment als prestataris morosos³⁷.

A la ciutat, alguns dels menestrals captius pogueren reunir, amb l'exercici del seu ofici, la quantitat exigida com a talla (redempció) pels seus respectius propietaris i van ser manumesos³⁸. Coetàniament, al camp, nombrosos captius van rebre, en règim de parceria, un tros de terra per conrear i, amb el seu producte, pagaren la redempció. Als uns i als altres se'ls va permetre viure a Mallorca com a homes lliures, sense perdre els seus senyals d'identitat, sotmesos emperò a una fiscalitat especial³⁹, tot assimilant-los als que havien capitulat durant les campanyes de la conquesta. A la darreria del segle XIII, apareixen documentats encara, a la Ciutat de Mallorca, alguns menestrals musulmans lliures: tintorers, ferrers, sabaters, espasers i forners⁴⁰. Tot i això, les fonts fiscals coetànies acrediten que eren la resta d'un naufragi, atès que la majoria d'aquesta «aristocràcia de les eines» havia preferit emigrar a Menorca, València, el Magrib o Granada, previ pagament d'una altra taxa específica, del «dret de exida dels sarrayns»⁴¹. Per als més pobres i menys formats, l'accés a la llibertat va ser, en canvi, força més llarg i complex; va implicar sovint el baptisme, tot i que la conversió només obria automàticament les portes a la llibertat als captius propietat de jueus. El canvi de creença, en el cas dels esclaus de cristians, no implicava la manumissió, només en solia millorar les condicions de vida⁴². Per a prosperar, els membres d'aquest segon col·lectiu van haver de pagar un preu molt alt: renunciar a la seva identitat. Van adoptar antropònims catalans, tot i que se'ls va continuar aplicant l'apel·latiu *baptizati*, com quan eren captius. Aquest qualificatiu va ser, emperò, transitori, ja que no el transmetien als fills, que acabaven diluint-se en la societat feudal balear. Les anàlisis

37. Santamaría 1990, pp. 119-22, Id. 1991, p. 192.

38. A la documentació mallorquina posterior a la conquesta s'han conservat alguns contractes d'autoredempció per mitjà del treball (Santamaría 1990, pp. 136-72, Id. 1991, pp. 195-8).

39. Santamaría 1990, p. 400. Vegeu *infra*, nota 40.

40. Lourie 1970, pp. 633-4.

41. Santamaría 1990, p. 97.

42. Santamaría 1990, pp. 229-38, Id. 1991, pp. 198-9.

de diferents mostres de població, tant de la ciutat com d'algunes parròquies rurals, han demostrat, tanmateix, que el col·lectiu dels andalusins conversos, abans de 1300, va tenir una incidència demogràfica molt baixa, no va superar mai el 5% del total documentat.

Abans de 1225, els musulmans supervivents de les conquestes feudals, havien estat acantonats, tant a la Catalunya Nova com al Baix Aragó, en àrees de poc valor estratègic i organitzats en *morenries*⁴³. Aquesta institució no es va estendre, tanmateix, a l'arxipèlag balear, es reservà per al regne de València. La conquesta de Mallorca es va caracteritzar, doncs, per una radical incompatibilitat amb la societat islàmica, per una eficàcia destructiva de les estructures pre-existents sense paral·lel als segles XII i XIII. Quines podrien ser les causes d'aquest comportament dels conqueridors envers la població musulmana de Mallorca? L'afany de conjurar el perill de quintacolumnisme en un enclavament illenc de gran valor estratègic i especialment difícil de defensar? La creença que l'illa, per l'escassa extensió geogràfica, podia ser colonitzada en pocs anys per pobladors cristians?

4. LA PRIMERA REORDENACIÓ DE L'ESPÀI URBÀ I RURAL

La conquesta de Mallorca va implicar la primera distribució important de terres després de la victòria dels estats cristians ibèrics sobre el califat almohade a les Navas de Tolosa. Aquest fet li confereix un interès especial, no sols per la influència que tindrà sobre els repartiments posteriors catalanoaragonesos i castellans, sinó pel canvi qualitatiu que va suposar respecte als precedents anteriors. La recepció gradual de dret romà, del *ius comune*, l'auge del notariat, l'ampliació dels equips administratius van provocar un increment i una diversificació molt notable de la documentació escrita. Abans el repartiment dels béns mobles i immobles subsegüent a una conquesta territorial no generava documentació especial; des d'ara es consignarà, en canvi, per escrit, amb una meticulositat creixent, en un registre específic, el *Llibre del Repartiment*.

A la darrerria de gener de 1230, els membres de la host, alarmats per l'esclat d'una malaltia infecciosa, exigiren a Jaume I —com ja s'ha exposat— que la comissió de repartiment comencés a distribuir

43. Comunitats ètniques administrativament autònomes, sotmeses a una forta fiscalitat específica, els membres de les quals conservaven, emperò, les seves creences i altres senyals d'identitat.

els guanys de la campanya. Els prorrateig dels béns es va iniciar amb la subhasta del botí obtingut amb la conquesta i saqueig de la ciutat. La fase següent va consistir a inventariar tota la riquesa de l'illa i organitzar-ne la distribució entre els conqueridors, d'acord amb el criteri acordat a les Corts de Barcelona de 1228. L'esmentada comissió havia de repartir, doncs, tant els immobles urbans, com les terres conreades i els erms de Mallorca. La tasca no era gens fàcil, atès que s'havia de fer d'acord amb la contribució de cada participant en la conquesta, que havia estat molt diferent. Les aportacions màximes les havien fet el rei i els quatre principals magnats (Nunyo Sanç, comte del Rosselló, Hug, comte d'Empúries, Gastó de Montcada, vescomte de Bearn, i Berenguer de Palou, bisbe de Barcelona). Els seguia, a considerable distància, un segon bloc, encapçalat pel bisbe de Girona, l'orde del Temple i alguns membres de l'alta noblesa, com Guillem de Montcada, entre d'altres. En el tercer nivell, força nombrosos, s'agrupaven els barons o cavallers i els membres del baix clero. A tots aquests col·lectius s'havien d'afegir encara les comunitats urbanes, tant catalanes com occitanes, provençals i italianes⁴⁴.

El desencadenament de l'epidèmia i la pressió exercida per un ampli sector dels conqueridors, que volia retornar a casa, obligaren la comissió a consensuar un repartiment precipitat de l'illa, quan una part romanien encara en poder dels musulmans i no havia pogut ser canada. S'endegava així un procés complex, que duraria uns quants anys i generaria un volum de documentació molt considerable⁴⁵. D'aquesta tasca inicial, feta de forma bastant atropellada durant la primavera de 1230, en va sortir una primera versió del *Llibre del Repartiment*⁴⁶, que ha estat datada el 27 de juliol. Consta de dues parts ben diferenciades: la primera, redactada en llatí, és una

44. Soto 1990, p. 12. Cateura 1997b, p. 32.

45. L'anàlisi del repartiment de Mallorca, que havia provocat fortes controvèrsies, ha experimentat avenços molt considerables, des de la darrereria del segle passat, com a conseqüència de l'aparició en edicions força curades de la documentació generada pel procés (vegeu *infra*, notes 46 i 95). Entre les aportacions a tenir en compte figuren: Santamaría 1970, pp. 1-134, Id. 1991, pp. 203-12, Soto 1990, Id. 1994a, Id. 1997, Cateura 1997b, pp. 30-44, Mas 2004, pp. 9-39, Mas-Soto 2007, Pérez Pastor 2010, Id. 2011.

46. Que Jaume I va depositar a la casa del Temple de la capital balear i avui es conserva a l'Arxiu del Regne de Mallorca (ARM, cd. s.n.). Se'n van editar per separat les dues parts: Busquets 1947-1952; Id. 1954. Aquestes dues primeres edicions van marcar un punt d'inflexió en l'estudi del repartiment de Mallorca. Recentment ha aparegut una edició encara més acurada d'aquests dos textos liminars: Rosselló Bordoy 2007, vol. II, pp. 8-46.

mera llista de les possessions reials; la segona, escrita en àrab, explica com s'ha efectuat la primera divisió dels béns immobles, delimita les porcions resultants i n'especifica finalment el beneficiari respectiu. La majoria del experts que l'han analitzat coincideixen a afirmar que la part àrab és lleugerament anterior a la llatina i no ens ha arribat completa⁴⁷. El fet que aquest important document es redactés en llatí i en àrab demostra que la seva funció no consistia sols a deixar constància escrita dels drets adquirits pels nous propietaris cristians sobre els immobles repartits, sinó també acreditar la desvinculació forçosa i definitiva d'aquests mateixos béns dels seus antics propietaris, reduïts a la malaurada condició de vençuts. Palesa també que, tot i això, la comissió va comptar, a l'hora de quantificar i valorar les explotacions, amb la cooperació constreta d'agrimensors andalusins, que coneixien el microtopònim i l'extensió de cadascuna d'elles, així com la identitat del darrer propietari.

Els comissionats, després d'avaluar aproximadament allò que cada participant havia aportat a la conquesta, tant en efectius militars com econòmics, els distribuïren en cinc grups, encapçalats respectivament pel rei i per un dels quatre magnats principals. Van classificar, tot seguit, els béns immobles a repartir d'acord amb un criteri espacial, força precís, gairebé circular; els va estructurar en un nucli i dues corones concèntriques. El nucli coincidia amb el recinte urbà de Madina Mayurqa, la primera corona corresponia a la rodalia estricta de la capital i la segona estava integrada pels dotze districtes rurals i dos sectors excèntrics del terme de la ciutat. Cada una de les tres parts es dividiren en dos lots, el primer del quals «pertangé al senyor rei d'Aragó e als seus parzoners» i l'altra «pertangé als magants e als lurs parzoners»⁴⁸; del segon lot en feren, tot seguit, quatre parts, que van ser confiades als quatre principals magnats. La quantitat i la qualitat de la informació codificada són, emperò, molt desiguals: màximes per al nucli central i mínimes per a la corona perifèrica. El comissionats disposaren de prou temps per a mesurar el casc urbà i valorar-ne els immobles. El text especifica el nombre de cases habitades i deshabitades, obradors i tendes, forns, i horts i jardins que integraven cadascun dels cinc lots. El rei s'hi va reservar, a més, el recinte fortificat de l'Almudaina i la propietat de tots els carrers i les places.

47. Mut 1988-1991, Rosselló Bordoy 2007, vol. 1, p. 34.

48. Rosselló Bordoy 2007, vol. 1, pp. 330-3.

TAULA I

Divisió de recinte urbà de la Ciutat de Mallorca
entre el sobirà i els quatre magnats principals el 1230

B Beneficiari	Cases habitades	Cases deshabitades	Obradors i tendes	Forns	Horts/jardins	Subtotal
J Jaume I	1.492	621	320	24	17	2.474
B Bisbe de Barcelona	278	109	80	6	6	479
V Vescomte de Bearn	277	69	80	6	6	438
C Comte del Rosselló	271	67	80	6	3	427
C Comte d'Empúries	309	7	80	6	6	408
S Subtotal dels magnats	1.135	252	320	24	21	1.752
T Total immobles repartits	2.627	873	640	48	38	4.226

Quant a la rogalia de la ciutat, la comissió va repartir per separat els horts i els molins, sense especificar, emperò, els cursos d'aigua on estaven situats. L'erogació de la corona perifèrica, la més extensa, es va fer a partir dels districtes musulmans en què estava dividida l'illa a les vespres de la conquesta, tot creant, però, una circumscripció especial per a l'albufera d'Alcúdia. Els comissionats no pogueren, en aquest cas, enumerar les explotacions que integraven cada lot territorial ni especificar-ne l'extensió, exceptuades les que correspongueren a Nunyo Sanç⁴⁹. Procuraren, tanmateix, que en cadascuna de les cinc porcions hi hagués planures i muntanyes, sementers i pastures; cosa que va provocar que no fossin compactes, sinó disperses. Al sobirà, li van correspondre els districtes d'Inca, Pollença, Sineu i Petra, Artà, Montuïri, les Muntanyes i la meitat de l'albufera; la porció reial va ser l'única en què totes les unitats territorials, tot i el seu escampall geogràfic, estaven connectades directament. El comte del Rosselló va rebre els districtes de Manacor, Valldemossa i Bunyola. El comte d'Empúries es féu càrrec dels districtes de Muro, dos terços del de Sóller i l'altra meitat de l'albufera. Al vescomte de Bearn li van pertocar el districte de Canarossa i un terç del de Sóller. La porció del bisbe de Barcelona estava integrada pel districte de la ciutat, descomptats el nucli urbà i la rogalia⁵⁰. El text àrab només conté, doncs, la divisió «a l'engròs» de l'illa entre els cinc principals porcioners⁵¹.

49. Rosselló Bordoy 2007, vol. II, pp. 8-9.

50. Busquets 1954, pp. 280-1, Santamaría 1991, p. 305, Cateura 1997b, pp. 32-3, Rosselló Bordoy 2013, pp. 447-9, Pérez Pastor 2010, pp. 13 i 32.

51. Pérez Pastor 2010, p. 12.

Quin va ser el resultat d'aquest repartiment inicial de la propietat rural mallorquina? Si mesurem amb unitats de superfície actual els lots fets per la comissió de repartiment, comprovem que Jaume I va rebre 47.436 hectàrees i els senyors laics i eclesiàstics, 66.535; les terres de jurisdicció senyorial superaren, doncs, en 19.099 hectàrees les de reialenc. Els comissionats, tot i no haver pogut canar tots els districtes forans i haver deixat indivisos alguns petits conjunts de béns, van fer una distribució de la terra que degué semblar prou equànime, atès que la documentació coetània, al revés que per a la subhasta del botí urbà, no registra queixes importants per part de cap sector dels beneficiaris ni propostes de retocs. El fet que el gros del adjudicataris no aparegués en el text inicial del repartiment va generar, a la segona meitat del segle passat, confusió entre els experts, que està sent esvaïda mitjançant l'edició de nous textos i l'elaboració d'anàlisis força més acurades⁵². D'una lectura atenta de les fonts escrites avui disponibles es desprèn que els quatre magnats només van actuar com a «caps de fila», que reberen més immobles i terres que els que els corresponien, amb la condició que els repartissin no sols amb els membres del respectius seguicis, sinó també amb altres nobles de rang inferior, que no estaven vinculats a ells per pactes de vassallatge. Això explica la inclusió de Guillemó de Montcada, Ramon Alemany, Guillem de Claramunt, l'Orde del Temple, el paborde de Tarragona i gairebé totes les comunitats urbanes en la porció reial; la inserció de l'Orde de Sant Jordi i de la de Calatrava en el lot de Nunyo Sanç; la del bisbe de Girona i l'abat de Sant Feliu de Guíxols en el del comte d'Empúries; la de Ramon Berenguer d'Àger en el del bisbe de Barcelona; i la de Bernat de santa Eugènia i l'Orde del Sant Sepulcre en el del vescomte de Bearn. Al final del procés hi hauria d'haver, doncs, tantes porcions com senyors⁵³.

5. LA INSTAURACIÓ D'UNES NOVES ESTRUCTURES POLITICOADMINISTRATIVES

Pel gener de 1230, tot just acabada d'expugnar la ciutat, Jaume I ja afegia als seus títols el de *rex Maioricarum*. En lloc d'annexionar l'illa a Catalunya, va decidir crear un nou regne, amb una estructura politicoadministrativa i una ordinació jurídica pròpies. L'1 de març, durant l'encant dels béns mobles i dels captius, el monarca atorga als

52. Vegeu *supra*, notes 45 i 46, i *infra*, notes 95 i 98.

53. Soto 1990, p. 11.

participants de la conquesta i als futur pobladors la Carta de Franquesa. El document, que algun autor ha considerat com l'«estatut constituent del regne de Mallorca»⁵⁴, ha estat editat reiteradament⁵⁵ i ha generat una bibliografia considerable⁵⁶.

La Carta de Franquesa de Mallorca s'inscriu en la sèrie de cartes de poblament de la Catalunya Nova, iniciada el 1149 amb la de Tortosa i de la qual formen part les de Lleida (1150), Agramunt (1163) i Balaguer (1174)⁵⁷. Aquestes codificacions de dret local tenien com a finalitat accelerar l'afluència de pobladors cap a la franja fronterera amb al-Àndalus, tot oferint-los, com a compensació pel grau de risc que hi assumien, un estatut econòmic, social i polític molt favorable, que els lliurava de moltes de les servituds pròpies del sistema feudal. Vint-i-set dels trenta-set capítols del privilegi mallorquí són, tanmateix, específics, sense equivalent en els models continentals; constitueixen un conjunt de concessions especials, idònies per a un enclavament insular, on la condició de frontera no seria transitòria sinó permanent⁵⁸.

La Carta procura estimular l'activitat econòmica en el nou territori. Després de conferir el caràcter de béns públics als boscos, les pastures i les aigües terrestres i marítimes, declara que els pobladors podran fer-hi péixer els seus ramats, caçar, pescar i tallar-hi llenya, sense pagar herbatge, carnatge ni cap altra gabella⁵⁹. L'ús lliure i gratuït dels erms era d'una gran transcendència, ja que, com es desprèn del *Llibre del Repartiment*, cobrien aleshores prop de dues tercers parts de l'illa. La Carta s'ocupa també del comerç interior i exterior. Quant al primer, estableix un sistema únic de pesos i mesures, declara perseguibles d'ofici el frau, l'adulteració i l'especulació, prohibeix als venedors retirar del mercat els articles que hi haguessin exposat i suprimeix la taxa de mesuratge⁶⁰. Pel que fa a les transaccions a l'engròs, protegeix els interessos dels mercaders i dels naviliers, suprimint el dret de naufragi⁶¹, i declara als ciutadans

54. Santamaría 1987, Id. 1990, p. 31, Id. 1991, p. 177.

55. Hom pot trobar la llista de les edicions a Santamaría 1987, p. 210, nota 2. En aquest treball s'ha utilitzat la de Quadrado 2002, pp. 25-7.

56. Entre la qual destaquen les aportacions següents: Pons 1909, Id. 1917, Salvà 1970, Guilarte 1959, Cateura 2011, pp. 131-2.

57. Font Rius 1969-1983, vol. 1, pp. 121-6, 128-32, 176-9 i 208-10, i vol. II, pp. 216-43.

58. Santamaría 1987, p. 212, Id. 1990, pp. 32-3.

59. Quadrado 2002, p. 26.

60. Quadrado 2002, p. 26.

61. Les mercaderies dipositades pel mar en les costes, provinents de naus naufragades, pertanyien a l'autoritat local.

de l'illa quitis de lleuda, peatge, portatge i ribatge en tots els territoris de la Corona Catalanoaragonesa⁶². Aquesta exempció de tota mena d'impostos comercials acceleraria i refermaria l'articulació naval del nou regne amb els emporis de la «Confederació» i de la resta de la conca occidental de la Mediterrània.

Conscient que, tant en el procés de reestructuració agrària com en el desenvolupament del comerç, el crèdit jugaria un paper clau, el sobirà i els seus assessors hi delimiten amb prou precisió les responsabilitats de les parts. El fiador només respondrà en cas d'insolvència o d'absència del deutor. El creditor, transcorregut el termini de deu dies des del venciment del deute, disposarà de tres jorns per a vendre o subhastar la penyora. Si n'obté una quantitat superior a la manlevada, haurà de lliurar la diferència al deutor⁶³.

La Carta defineix amb prou precisió els drets individuals dels pobladors. En salvaguarda els de propietat privada i de transferència lliure dels patrimonis. Aquesta facultat s'estén també als condemnats a mort, que conservaran el dret de testar, i a aquells que no disposin de descendència. Cap dels pobladors podrà, emperò, alienar els seus béns immobles a cavallers o eclesiàstics, mesura destinada a impedir l'expansió de les senyories territorials i de les immunitats fiscals⁶⁴. No estaran sotmesos als serveis i gabelles senyoriales que, a la Catalunya Vella, gravaven la majoria de les explotacions familiars (host i cavalcada, força, tolta i quèstia)⁶⁵. El domicili privat serà inviolable; i el llit, l'arca, els vestits i les armes no podran ser pignorats per raons judicials⁶⁶. Ningú podrà ser privat de la seva llibertat personal, excepte en el cas de cometre «enorme crim»⁶⁷. L'adulteri constituirà un delictes privat i només serà sancionable a instància de la part afectada⁶⁸.

A les terres de frontera els contingents de persones marginades, conflictives i pobres era força superior al de les regions de rereguarda. El manteniment de l'ordre públic era, doncs, una de les tasques preferents de les autoritats. La Carta conté una sèrie de mesures destinades a salvaguardar la convivència social entre cristians, musulmans i jueus a l'illa, i a prevenir bregues i robatoris⁶⁹. Regla-

62. Quadrado 2002, pp. 25 i 26.

63. Quadrado 2002, p. 27.

64. Quadrado 2002, pp. 25 i 27.

65. Quadrado 2002, p. 25.

66. Quadrado 2002, p. 26.

67. Quadrado 2002, p. 27.

68. Quadrado 2002, p. 26.

69. Quadrado 2002, pp. 26 i 27.

menta també els càrrecs públics. Consigna una part de les multes imposades als defraudadors del pes del pa i als venedors que empresin mesures fraudulentas en la reconstrucció dels murs de la ciutat⁷⁰, molt malmesos pel setge. Exclou dels càrrecs de notari i escrivà els clergues⁷¹, perquè, en cas de delinquir, no puguin acollir-se al fur eclesiàstic.

La nova normativa reial concedeix —com ja s'ha exposat— un interès preferent a l'administració de la justícia. La confia al batlle i al veguer, en qualitat de jutges, i als prohoms, als quals assigna una tasca primordial, encara que no exclusiva, d'assessorament⁷². Pel que fa als aspectes processals, prohibeix la utilització de les ordalies com a proves; estableix que les sessions s'hauran de celebrar en audiència oberta i en llocs públics, així com que els jutges no podran cobrar a les parts cap mena de taxa per la seva feina⁷³; regula les citacions judicials i preveu la conciliació prèvia⁷⁴. Fixa la quantia de les multes exigibles als condemnats en les causes criminals⁷⁵. Els jutges aplicaran la normativa positiva o consuetudinària pròpia del regne de Mallorca, no els Usatges de Barcelona, que hi queden relegats a la categoria de dret supletori per al delictes de danys i ferides⁷⁶. La Carta dissenya, doncs, un sistema de justícia públic, gratuït i eficaç.

L'Estatut declara finalment que el regne de Mallorca és part inseparable de la Corona d'Aragó. El rei s'hi compromet a no donar-lo o permutar-lo, en tot o en part, a membres de la noblesa o de les jerarquies eclesiàstiques, així com a emparar els seus pobladors davant de tots i en qualsevol lloc, com a súbdits lleials i fidels⁷⁷. Aquesta darrera disposició ben prest serà conculcada, emperò, pel propi Jaume I, el qual, en 1232, confiarà l'administració del nou regne a l'infant Pere de Portugal, per necessitats de política interior. Més tard, el 1256, farà el mateix amb el seu fill segon, l'infant Jaume, per al qual havia creat un regne independent, integrat per l'arxipèlag balear, els comtats del Rosselló i la Cerdanya, i la senyoria de Montpeller.

La Carta traspua una calculada ambigüitat, ja que, en molts dels articles, els redactors no en precisen l'àmbit territorial d'aplicació,

70. Quadrado 2002, p. 26

71. Quadrado 2002, p. 27.

72. Quadrado 2002, pp. 26 i 27.

73. Quadrado 2002, pp. 26 i 27.

74. Quadrado 2002, p. 26.

75. Quadrado 2002, pp. 26-7.

76. Quadrado 2002, p. 26.

77. Quadrado 2002, p. 27.

raó per la qual el lector dubta si eren destinats exclusivament a la ciutat i al seu terme, a la porció reial o al conjunt de l'illa. Aquesta imprecisió esdevindria un dels trets definidors del subsegüent sistema jurídic mallorquí. Tot i això, l'abast quantitatiu i qualitatiu dels privilegis concedits per Jaume I als pobladors de Mallorca en la Carta de Franquesa no va passar desapercebut als coetanis, com recordarà, pels volts de 1325, el cronista Ramon Muntaner: «E poblà la dita ciutat e illa ab majors franquees e llibertats que ciutat que sia al món; per què és vui una de les bones ciutats que sia en el món e noble e ab majors riqueses e poblada tota de catalans»⁷⁸.

La Carta de Franquesa ha estat interpretada, amb metodologies i finalitats diverses, per nombrosos historiadors, que han arribat a conclusions gairebé contraposades, algunes de les quals amb una forta càrrega ideològica. En el primer terç del segle XX, va suscitar l'entusiasme d'alguns historiadors catalanistes que afirmaren que va instaurar, a Mallorca, «un règim democràtic, tant en l'aspecte polític com social» (Antoni Rovira i Virgili), «una revolució democràtica» (Antoni Pons). Pels volts de 1980, en plena Transició espanyola, Álvaro Santamaría, un historiador molt recelós de qualsevol mena d'apropament cultural o polític de les Illes Balears a Catalunya, no dubtava a afirmar que la Carta de Franquesa va garantir als mallorquins unes llibertats «que están en las antípodas de cualquier modalidad de sociedad objetivamente definible por sus componentes predominantes como sociedad feudal»⁷⁹.

La seva proposta va ser immediatament qüestionada, tanmateix, per un conjunt de joves historiadors, que, emprant un aparell conceptual construït a partir d'una lectura quelcom precipitada dels textos del materialisme històric disponibles aleshores⁸⁰, defensaren el caràcter feudal de l'economia i de la societat que sorgiren a partir del Repartiment⁸¹. La conquesta, al seu parer, va suposar una nova ordenació de l'espai i de les relacions socials rurals, basada en la gran propietat, en unes senyories territorials adquirides per conquesta i explotades mitjançant el treball d'emfiteutes i colons sotmesos a censos; d'acord, doncs, amb criteris típicament feudals.

Avui el debat s'ha assossegat força, com a conseqüència d'una actitud ideològicament menys bel·ligerant per part dels historiadors. Alguns consideren que la Carta de Franquesa és «un docu-

78. Soldevila 2011, p. 34

79. Santamaría 1987, p. 227.

80. Molts dels quals fragmentaris i força mal traduïts.

81. Soto 1984, Portella 1982, Id. 1984, Id. 1994.

ment reformista, ja que suprimeix importants exempcions senyoriales sobre la producció, la propietat i el tràfic, liberal en matèria de justícia»⁸². Altres afirmen que la Carta de Franquesa va configurar «un tipus de societat clarament feudal, en què el rei únicament exerceix la sobirania política sobre la resta dels magnats i senyors»; els quals es relacionen amb ell mitjançant un vincle no vassallàtic, sinó de dret públic, que es trasllueix «en el servei obligatori de contribuir amb cavalls armats a la defensa de l'illa»⁸³. Aquestes dues opinions, ben documentades i prudentes alhora, poden ser acceptades per la majoria dels experts.

6. ELS REPARTIMENTS DE LA PORCIÓ REIAL I DE LES DELS QUATRE MAGNATS

Durant la primavera de 1230, el sobirà i els quatre magnats van lliurar els immobles urbans i rurals que els corresponien als porcioners que la comissió de repartiment havia inclòs en el seu lot. Jaume I es va apressar a distribuir entre el paborde de Tarragona, l'Orde del Temple i els nobles Guillemó de Montcada, Ramon Alemany i Guillem de Claramunt 7.904 hectàrees⁸⁴. Va transferir paral·lelament a les comunitats urbanes de Tarragona, Marsella, Barcelona, Lleida i Montpeller 1.156 cases i 100 obradors, en el recinte urbà, i 13.697 hectàrees, al camp⁸⁵. El comte del Rosselló també va començar la divisió de la seva part entregant les terres que els corresponien als porcioners que hi havien estat inclosos, les ordes de Sant Jordi i de Calatrava. Els altres tres magnats, encara que no ens hagin arribat testimonis documentals que ho acrediten, degueren actuar de forma pareguda. Tots cinc, un cop conclosa aquesta primera tasca, abandonaren l'illa. Confiaren els nous patrimonis —mancats de mà d'obra i en què els erms preponderaven sobre les terres rompudes— a batlles i procuradors, perquè els poblessin i els remetessin als castells i mansions de la terra ferma, a les seves residències habituals, les rendes generades pels captius i pels primers pagesos cristians. Es reservaren, emperò, el dret d'escripció, a fi d'evitar la dispersió documental i controlar les transmissions immobiliàries en els seus respectius dominis⁸⁶.

82. Cateura 1997b, pp. 29-30.

83. Pérez Pastor 2010, p. 26.

84. Cateura 1997b, p. 43.

85. Cateura 1997b, pp. 35-6, Pérez Pastor 2010, pp. 19-20.

86. Pérez Pastor 2010, p. 14.

6.1 *La distribució de la part reial*

Jaume I, durant l'estiu de 1230, va començar a distribuir, amb la col·laboració d'un conjunt d'assessors, les cases i les 816 explotacions que li havien pertocat en propietat, a fi de satisfer obligacions, devocions i compromisos. Aquesta tasca, entre la primera i la segona estada del sobirà a l'illa, va ser assumida de fet pel batlle reial. Entre els beneficiaris d'aquesta distribució figuren membres del seu seguici, nombrosos cavallers, funcionaris i servidors individuals (*fideli nostri*). Va procurar també que s'instal·lessin en la seva porció algunes comunitats eclesiàstiques: els monjos de Bellpuig, els frares de Sant Antoni i els dominics⁸⁷. Entre els beneficiaris inicials de terres de reialenc figura també la comunitat jueva⁸⁸. Aquestes adjudicacions, en plena propietat, eren autenticades individualment, mitjançant minuts notariais, en l'Escrivania Reial. Les efectuades abans de l'estiu de 1232 apareixen registrades en el *Còdex català del Llibre del Repartiment*. Coetàniament, el sobirà també va cedir terres a membres de la baixa noblesa, en feu, a canvi de serveis militars, de cavalls armats.

La principal transferència de terres de reialenc es va produir, tanmateix, la tardor de 1231 i el seu destinatari va ser l'infant Pere de Portugal, un membre de la casa reial lusitana exiliat a Catalunya, que acabava d'heretar el comtat d'Urgell. La darrera titular, Aurembiaix, en el seu testament l'havia llegat al seu marit, en règim de lliure disposició; tot i que, des del tractat d'Agramunt de 1228, només l'administrava vitaliciament en feu del sobirà⁸⁹. Jaume I, davant aquest trencament unilateral de l'acord per part de la comtessa, va optar per una solució negociada: va oferir a l'infant Pere de Portugal permutar el comtat d'Urgell pel regne de Mallorca. En virtut d'aquest conveni, l'infant, que no havia participat en la conquesta, esdevindria senyor vitalici del nou reialme (*regni Maioricarum dominus*), que administraria com a feudatari honrat del sobirà. Un cop investit, hi percebria les rendes que corresponien al monarca, administraria les terres de reialenc, hi assentaria pobladors, estaria facultat per a adquirir béns de cavallers i d'eclesiàstics, i podria llegar als seus hereus una tercera part de les heretats i de les rendes obtingudes, que posseirien a títol de feu del sobirà.

87. Miret i Sans 2004, pp. 87, 88 i 95, Pérez Pastor 2010, p. 19.

88. Que va ser dotada amb un palau a intramurs, una plaça i un llotja a extramurs, i 17 explotacions rurals, amb un superfície total de 1.045 hectàrees: Cateura 1997b, p. 36, Pérez Pastor 2010, p. 19.

89. Soldevila 2007, pp. 107-27, Cingolani 2007, pp. 153-60.

Jaume I es va reservar el domini eminent sobre tots els béns cedits i la potestat sobre les fortaleses, i es comprometé a aportar-li l'ajuda necessària per a conservar i defensar les illes davant qualsevol atac extern⁹⁰. Tot i que el conveni no ho especificava, es va acordar també dotar l'infant Pere amb un patrimoni personal, que li permetés mantenir un seguici adient al seu rang.

El pacte conculcava dos dels articles de la Carta de Franquesa: el compromís de mantenir unit el regne de Mallorca a la Corona d'Aragó i la restricció que impedia als senyors seculars i eclesiàstics adquirir béns immobles a l'illa. Per què Jaume I va efectuar aquest trencament de dret? Quines eren les contrapartides? Amb la permuta, s'assegurava el control directe del comtat d'Urgell, un territori a rereguarda, amb unes estructures socioeconòmiques, administratives i fiscals consolidades, i que havia estat font d'anteriors conflictes; cedia a canvi un enclavament insular, ultraperifèric, poc poblat, en vies de reestructuració, encara poc rendible fiscalment. Conscient del gran valor estratègic del regne de Mallorca, el monarca se'n va reservar, tanmateix, l'administració indirecta, mitjançant un vincle feudal, que s'extingiria a la mort de l'infant, amb el reintegrament del senyoratge a la Corona.

Pere de Portugal no va mostrar massa pressa en traslladar-se als seus nous dominis; no va ser fins el maig de 1232 que, aprofitant la tercera vinguda del rei, va desembarcar a Mallorca. Mentre el sobirà dirigia la campanya contra els darrers nuclis de resistència islàmica a la Serra de Tramuntana, els seus oficials acabaren de redactar un capbreu de la porció reial, per tal de poder delimitar el patrimoni personal del nou senyor del regne. L'1 de juliol, finalitzada la conquesta militar de l'illa, el príncep lusità en va assumir la governació. Jaume I li va entregar l'esmentat cadastre, que conté una descripció de tota la porció reial, una nòmina de les explotacions rurals aleshores ja adjudicades, una relació de les que encara romanien buides, que li eren lliurades com patrimoni personal, i una llista de les cavalleries i els cavalls armats que havien pertocat a cada porcioner⁹¹.

L'infant Pere de Portugal, com acredita l'esmentat capbreu, va rebre 103 explotacions rurals⁹², amb una superfície total de 6.100 hectàrees, que representaven quasi la novena part de la porció reial. D'aquest lot territorial, el nou senyor de Mallorca se'n va reservar

90. La millor anàlisi del context, contingut i conseqüències de l'acord continua sent el de Santamaría 1970, pp. 21-7.

91. Vegeu *supra*, nota 47.

92. Rosselló Bordoy 2007, pp. 151-9, Santamaría 1970, pp. 30-6.

gairebé la meitat, 51 predis, amb una extensió total d'unes 2.830 hectàrees; va repartir la resta entre els membres de la seva comitiva, formada per cavallers, funcionaris i personal de la seva casa, d'origen portuguès i castellà⁹³. En moltes d'aquestes donacions, tanmateix, el garant és el rei, cosa que demostra que l'infant no en gaudia d'una propietat plena. Les terres i rendes concedides a Pere de Portugal, després d'una complicada dinàmica, es van reintegrar al Reial Patrimoni el 1256, per via testamentària⁹⁴.

Durant la segona meitat del segle XIII es produiria un important procés d'expansió de les terres de reialenc a costa de les de senyoriu. Aquesta transferència de propietats rurals respondria a causes molt diverses: les dificultats financeres d'alguns dels grans i mitjans porcioners, el seu absentisme sistemàtic, la inexistència de dominicatura en la majoria dels grans senyorius, el factor d'insularitat i les restriccions a les jurisdiccions senyorials instaurades per Jaume I. Les vendes de terres, pel fet d'implicar el traspàs de les jurisdiccions i les cavalleries corresponents, reduiria els recursos econòmics, les competències judicials, els ingressos fiscals i el poder militar de la noblesa a Mallorca, en un moment en què aquests avançaven a Catalunya.

6.2 *Els repartiment de la porció de Nunyo Sanç*

Només en circumstàncies especials, els magnats feren redactar inventaris prou explícits de les seves propietats insulars. El memorial dels béns del comte Nunyo Sanç⁹⁵ degué ser elaborat el 1242, arran de la seva adquisició per part del sobirà. Tot i que resten per escatir els motius de la redacció dels capbreus de la porció del vescomte de Bearn⁹⁶, de data encara no establerta, i del lot del comte del Rosselló, escripturat el 1304⁹⁷, degueren ser de natura pareguda al de l'anterior. És probable que el bisbe de Barcelona i el comte d'Empúries també consignessin en un memorial o en un capbreu el repartiment que feren de la seva respectiva porció, tot i que encara no hagin estat localitzats. El fet que la dinàmica interna dels patrimonis dels quatre magnats s'hagi de fer, doncs, a partir de l'abundant però puntual

93. Santamaría 1970, pp. 30-43, Id. 1991, p. 220.

94. Santamaría 1970, pp. 57-81.

95. Arxiu de la Corona d'Aragó, Varia, n. 455. Hom disposa d'una acurada edició: Mut-Rosselló Bordoy eds. 1993.

96. Moragues-Bover 1841, vol. III, p. 1.000, Rosselló Bordoy 2007, pp. 76-81.

97. Aguiló 1912-1913, 1914-1915.

documentació notarial coetània explica que, a hores d'ara, només s'hagi començat a analitzar la de la porció de Nunyo Sanç⁹⁸.

El comte del Rosselló va ser, sens dubte, el magnat que va aportar més efectius militars a la conquesta de Mallorca, en la qual va tenir, a més, una participació personal intensa i prolongada. En el repartiment general de l'illa, Nunyo Sanç va rebre —com ja s'ha exposat— 427 immobles urbans i explotacions rurals amb una superfície total d'unes 16.500 hectàrees, espargides pel pla de la Ciutat, les valls d'Esporles, Valldemossa i Bunyola i les comarques de Manacor i Felanitx⁹⁹. Els serveis militars corresponents a aquest extens patrimoni van ser avaluats en 1.874 cavalleries, que equivalien a 14 cavalls armats¹⁰⁰. Un cop delimitades amb precisió les seves propietats personals, va procedir a descarregar sobre membres de la baixa noblesa la contribució militar que li havia pertocat en la defensa de l'illa, entregant-los béns immobles i rendes suficients per a mantenir un cavall. En aquest primer grup de beneficiaris sobresurten Lope Ximénez de Luesia i Alamany de Sàdava, que van rebre unes 1.000 hectàrees cadascun; els restants obtingueren lots de 227 hectàrees. Els patrimonis resultants, en cap cas van ser territorialment compactes, inclogueren sistemàticament terres de conreu a les planures orientals de l'illa i àrees de pastura en el sector central de la Serra de Tramuntana. Aquest contingent d'homes d'armes, entre els quals preponderaven els d'origen aragonès, va rebre unes 4.043 hectàrees, que equivalien a un 30% de la porció de Nunyo Sanç¹⁰¹. La majoria d'aquests cavallers arrelaren a Mallorca, esdevingueren part de la petita noblesa local, destinada amb el temps a constituir l'única milícia insular.

El comte va consignar també una part del seu patrimoni a finalitats pietoses. El 1232, després d'obtenir una autorització específica del rei, concedia predis i immobles urbans, en alou, a una comunitat cistercenca. La nova abadia, filial de Poblet, es va assentar en l'alqueria de La Real, al sector septentrional de la rodalia de la Ciutat, cosa que explica que adoptés el nom de Santa Maria de la Real¹⁰².

98. Soto 1994, pp. 347-66.

99. Inventariades a Mut-Rosselló Bordoy eds. 1993. Els editors d'aquest important document n'han fet un acurat estudi codicològic, paleogràfic i toponímic, però no hi han analitzat la superfície mitjana i el tipus de conreu de les explotacions, ni la seva extensió global en joves.

100. Santamaría 1991, p. 206, Cateura 1997b, p. 38.

101. Cateura 1997b, p. 38-9.

102. Per a la creació i els primers anys del monestir, vegeu Mora-Andrinal eds. 1982, vol. I, pp. 1-44 i 171-263.

Poc després, el 1234, va dotar econòmicament el nou hospital urbà de Sant Andreu perquè pogués alimentar, entre pobres i personal de servei, trenta persones¹⁰³.

El patrimoni insular de Nunyo Sanç, com el de l'infant Pere de Portugal, va tenir una trajectòria històrica força curta: es reintegrà, el 1242, a la porció reial. En no disposar de descendència legítima, va nomenar hereu Jaume I. Els marmessors, a l'hora d'executar les disposicions testamentàries, van distingir entre els béns que el comte havia rebut en feu de Pere el Catòlic i els que posseïa en alou. El primers, integrats pels comtats del Rosselló i la Cerdanya, van ser restituïts gratuïtament al sobirà. Dels segons, en van fer dues parts: les propietats insulars, que van ser venudes a Jaume I, i les valencianes, que van ser entregades a l'Orde de l'Hospital¹⁰⁴.

7. LA REPOBLACIÓ I LES SEVES CONSEQÜÈNCIES ECONÒMIQUES I SOCIALS

L'abundant documentació notarial que ens ha arribat de les diverses escriptures acredita que, en els patrimonis dels grans porcioners, es van instaurar una ordenació de l'espai i uns sistemes d'explotació de la terra força semblants. Els titulars no es van reservar terres en explotació directa, van crear senyoriis territorials amb una dominicatura mínima. Infeudaren a una munió de membres de la baixa noblesa una part dels seus territoris, que es va convertir en un conjunt de cavalleries, i n'entregaren una altra, més extensa, en alou a «pobladors», per a que els conreessin i els paguessin el delme. Aquesta quasi completa cessió de la terra per part del sobirà i els magnats va posar en mans dels estaments intermedis rurals tant la gestió del procés de reordenació del territori, com la mobilització dels recursos necessaris per a impulsar el creixement agrari.

7. 1 *La reestructuració agrària*

A la ruralia de Mayurqa hi havia, a les vespres de la conquesta cristiana, una societat de pagesos econòmicament jerarquitzats però sense senyors, que gaudien d'un alt nivell d'autonomia econòmica. El sector primari hi estava estructurat en unes mil cinc-centes explotacions de tipus mitjà, unes de propietat clànica i altres de propietat individual, conreades totes en règim d'explotació

103. Cateura 1980.

104. Cateura 1982, pp. 85-7.

directa. Els conqueridors introduïren a l'illa una societat nova, feudal, que va organitzar inicialment la propietat agrària en funció dels interessos dels senyors i dels altres porcioners, en grans senyories territorials, cavalleries i petits patrimonis alodials.

Mentre que els grans senyories territorials dels magnats, com ja s'ha demostrat en l'anàlisi del de Nunyo Sanç, podien superar les 1.300 jovades (15.000 hectàrees), l'extensió normal de les primeres cavalleries va ser de 20 jovades (227 hectàrees). Els magnats, tanmateix, van atorgar també cavalleries grans, d'unes 1.000 hectàrees, i mitges cavalleries, de poc més de 100 hectàrees, que lliuraren als escuders¹⁰⁵. Tots els concessionaris, pel fet de rebre-les segons el costum de Barcelona, havien de retre homenatge al respectiu senyor directe i no hi podien construir fortaleses sense la seva autorització. Arnau de Togores, abans de 1233, va rebre terres en feu del vescomte de Bearn, en les circumscripcions de Lloseta, Aiamans i Biniali, al centre de l'illa, amb una extensió total d'unes 454 hectàrees, a canvi de contribuir amb un cavall armat a la defensa de l'illa. En els anys immediatament posteriors, el feudatari va cedir una part de les terres a pagesos, mitjançant contractes emfitèutics, en va retenir una altra en explotació directa i va convertir una fracció dels erms en comunals, on els camperols podien introduir el seu bestiar i treure'n llenya. Els concessionaris li havien de pagar anualment, per les seves explotacions, tasca i mig delme, i estaven sotmesos a la seva baixa justícia¹⁰⁶. De l'exemple de la família Togores, extrapolable sense massa retocs a moltes altres de la petita noblesa insular, es desprèn que les cavalleries, al revés que els dominis del magnats, es van estructurar internament d'acord amb el criteri binari típic dels feus catalans, en dominatures i tinences.

Per tal d'accelerar-ne la colonització, tant el sobirà com els restants grans porcioners van atorgar la major part de les terres rebudes a «pobladors» amb recursos suficients per a posar-les en explotació. La superfície habitual d'aquestes primeres explotacions va ser, si més no en la porció reial, d'unes dues jovades (22,72 hectàrees), en les àrees de secà, i d'una quarterada (0,7103 hectàrees), en les de regadiu¹⁰⁷. El concessionari, que rebia les terres exemptes de tota mena de censos i prestacions personals, es comprometia, a canvi, a establir-hi la seva residència, a pagar el delme —un impost que aleshores encara se'l quedava íntegrament el cedent— i a sot-

105. Cateura 1997b, pp. 47-8.

106. Jover-Soto 1997, p. 240.

107. Pérez Pastor 2010, p. 20, Id. 2011, p. 174.

metre's, tant pels delictes civils com criminals, al seu mixt imperi (baixa justícia). Els principals guanys que obtenia el gran porcioner en l'operació, el delme i les multes judicials, dimanaven més, doncs, del seu senyorialge jurisdiccional que no pas del territorial. La instal·lació de famílies camperoles en els seus dominis li aportava també alguns profits indirectes, hi incrementava la seguretat i dinamitzava l'activitat econòmica. Duran Coc, barceloní, abans de 1232 va rebre del rei cases a Ciutat de Mallorca, i 12 joves de terra (136,32 hectàrees) i cases a Inca, així com un predi al terme de Manacor, en la porció de Nunyo Sanç. Onze anys més tard, va vendre les cases, va trossejar les terres en unitats d'unes dues joves, les va establir i va desaparèixer per sempre de l'illa¹⁰⁸. Exemples d'aquesta mena, força corrents en la documentació notarial del segon terç del segle XIII, palesen que molts dels primers «pobladors», tot seguint l'exemple dels magnats, no van assumir la gestió directa de les finques; les vengueren o les van establir, i retornaren als seus llocs d'origen. El protagonisme en la colonització feudal de Mallorca no va correspondre, doncs, als «pobladors», sinó als pagesos emfiteutes.

Mitjançant contractes emfitèutics, els senyors i els porcioners cedien a perpetuïtat a pagesos de condició social lliure el domini útil, la possessió, de les explotacions rurals o dels immobles, a canvi d'una entrada en metàl·lic, un cens anual i una sèrie de drets específics, tot reservant-se'n, emperò, el domini directe, la propietat. L'emfiteuta podia transmetre lliurement els béns que havia rebut en usdefruit, llegar-los en herència als seus hereus legítims, i fins i tot vendre'l a un altre pagès. En aquest darrer cas, la venda havia de quedar, però, en suspens durant un termini, normalment de deu dies, anomenat «fadiga», durant el qual el titular del domini directe de l'immoble gaudia d'un dret de compra preferent, és a dir, podia recuperar-ne l'usdefruit pel mateix preu que oferia el comprador. Si el censalista no exercia aquest dret i autoritzava la compra, havia de rebre una part del preu, el «lluïsm», que aleshores solia ser d'un 16,66%. El nou possessor es comprometia, a més, a pagar al propietari el mateix cens que ja li pagava el venedor i es declarava sotmès a la fadiga i el lluïsm preexistents¹⁰⁹.

L'emfiteuta estava facultat també per a instal·lar a les terres rebudes noves famílies camperoles, mitjançant contractes de sotsestablir-

108. Soto 1990, pp. 20-32.

109. Puig-Roca 1987, pp. 229-54, Santamaría 1991, pp. 223-6, Jover-Soto 1997, p. 249, Soto 2013, pp. 465-8.

ment. Cada transferència implicava que el concessionari pagués un dret d'entrada i un cens anual al cedent, que passava així de generador de renda a rendista. Cada esglaió d'aquesta cadena implicava un increment del cens. Els successius censualistes podien recuperar els drets transferits quan el concessionari no pagava el cens o el lluisisme, o provocava una degradació de la terra rebuda.

L'emfiteusi suposava avantatges considerables per a l'establidor, constituïa un element de control sobre l'emfiteuta. El contracte li assegurava a perpetuïtat el domini directe del bé cedit; obligava l'emfiteuta a poblar i treballar la terra, ja que en cas contrari podria ser-ne desnonat; li assegurava un cert «dirigisme productiu» sobre l'explotació, per tal com, mitjançant la composició dels censos en espècie, condicionava els conreus que s'hi podrien fer. La cessió a perpetuïtat del domini útil dels béns immobles, tot i ser onerosa, també va afavorir el beneficiari: no degradava el seu estatut jurídic, continuava sent un home lliure, amb plena llibertat de moviment; no l'obligava a prestar serveis personals a l'establidor i podia rescindir el contracte. Amb el pas dels anys, els contractes emfitèutics i d'arrendament esdevingueren, tanmateix, més onerosos per als pagesos, a mesura que disminuïa l'oferta de terres, reculaven els erms, s'allargava la cadena jeràrquica de persones que tenien dret sobre un mateix camp i s'augmentava la seguretat a l'illa. Els conreadors, amb el seu treball, havien de mantenir cada cop més rendistes, un senyor directe i fins a dos senyors mitjans. Tot i això, l'adscripció dels llauradors a la terra i els mals usos, característics de la pagesia servil, ja documentats aleshores a la Catalunya Vella, no passaren, doncs, a Mallorca.

Un sector dels primers «pobladors» va optar, tanmateix, per assentar-se a l'illa i treure profit, amb la contribució de mà d'obra esclava, de les terres que hi havien obtingut. Aquells que havien aconseguit forjar un patrimoni alodial de dues o més jovades, optaren normalment per concentrar els recursos i força de treball de què disposaven en les àrees ja conreades, i establiren els erms o llogaren els sementers menys productius a pagesos. Només els propietaris menuts explotaren directament tot el seu patrimoni.

Durant el segon terç del segle XIII, es va produir una afluència creixent de famílies, de provinença diversa, a la recerca de millors condicions de vida. Pel fet de no disposar encara d'una anàlisi antroponimotoponímica detallada, com la realitzada per Enric Guinot per al regne de València¹¹⁰, els recercadors han formulat

110. Guinot 1999, Id. 2002.

hipòtesis quelcom diferents respecte a les contrades d'origen d'aquests primers pobladors. Alguns han intentat maximitzar la contribució demogràfica de Catalunya, altres han maldat per reduir-la¹¹¹. En tot cas, els partidaris més bel·ligerants d'aquest segon corrent admeten que, a la segona meitat del segle XIII, un 40% aproximadament de la població de l'illa seria d'origen català. Sense poder establir encara xifres rigoroses, es pot afirmar, doncs, que entre els demandats de terres van predominar els oriünds de la Catalunya Vella, del Llenguadoc, de la Ligúria i de la Provença; que no hi mancaren tampoc els aragonesos, els navarresos, i fins i tot els portuguesos, encara que en contingents força més reduïts. L'arribada gradual d'inmigrants i la instauració d'unes estructures agràries basades en la petita explotació emfitèutica van provocar un canvi molt visible en l'habitat, que va passar de semidispers a concentrat, i en l'organització administrativa de l'espai rural mallorquí: els dotze districtes (*ayza*) almohades es transformaren en unes vint-i-cinc circumscripcions quelcom més petites, que al·ludien a la «rodalia» o al terme d'una vila, l'element originari de la qual acostuma a ser una església rural. El 1248, Innocenci IV ja oficialitzava els primers temples construïts espontàniament, tant a la ciutat com al camp, pels repobladors¹¹². Aquestes esglésioles, d'una gran simplicitat constructiva, no es distribuïen d'una forma equilibrada per tota l'illa. Hi coexistien àrees de concentració (el Pla) amb àrees de dispersió (la Serra de Tramuntana, el Migjorn i tota la franja litoral), cosa que reflecteix la desigual distribució de la població aleshores.

Els nous arribats, emperò, s'havien d'instal·lar en un enclavament insular on l'estructura de la propietat estava ja fixada i les concessions de finques en alou havien estat reservades a aquells que havien assumit una part dels costos de la conquesta i als «pobladors». Les vies d'accés a la terra que els quedaven obertes eren els establiments i els sotsestabliments, i el lloguer; totes elles els conduïen, tanmateix, a terres ermes o rompudes de fertilitat efímera. Dos terços de les terres registrades al llibre de repartiment eren broixes; el seu artigitge va ser assumit, en bona part, per pagesos emfiteutes o sotsemfiteutes. Serien ells, i no els senyors i els «pobladors», els que, des del 1235, estendrien els sementers de gra i les

111. Negant validesa científica a l'esmentada anàlisi i incloent, fins i tot, els oriünds del Rosselló en l'apartat corresponent a la «França meridional», on no s'integraria fins el 1659, arran del tractat dels Pirineus (Santamària 1990, pp. 272-7).

112. Villanueva 1803-1852, vol. XXI, pp. 288-9.

vinyes pels secans de Mallorca, que hi crearien un nou paisatge rural, que es perpetuaria fins a la darrerïa del segle XIX.

El contractes d'arrendament d'explotacions rurals a curt termini estan documentats, a Mallorca, des de 1230, encara que no hi assoliren mai la freqüència dels emfitèutics; els de parceria oscil·laren, durant el segon terç del segle XIII, entre el 11,86% i el 15,79%¹¹³. El concessionari, en alguns cassos, va ser un esclau o un llibert musulmà. Al front de la majoria de les explotacions no hi havia, doncs, propietaris plens, sinó pagesos usufructuaris. Una bona part del procés de transferència i fragmentació de la terra es va produir entre aquests dos col·lectius socials, entre uns aloers benestants¹¹⁴ i uns conradors pobres, entre un rendistes vilatans i uns pagesos censataris.

La societat rural resultant de la colonització cristiana —com ja s'ha exposat— estava integrada bàsicament per dos tipus de persones, per propietaris i per pagesos usufructuaris. Els primers havien adquirit la terra en alou franc, exempta de tota mena de càrregues econòmiques privades, i amb els deures únics de pagar el delme i de contribuir a la defensa de l'illa. Aquests propietaris percebien dels seus pagesos, en canvi, diverses rendes. Els camperols, tot i ser homes lliures, conreaven la terra en virtut de contractes agraris imposats, les exigències dels quals variaven en l'espai i en el temps. Pel fet de no gaudir de la propietat plena de la seva explotació havien de pagar, a més del delme, un cens al propietari; que exercia un cert «dirigisme» sobre el seu treball i podia desnonar-lo en cas d'incompliment de les obligacions contractuals. Si l'essència del sistema feudal, segons Gui Bois, és el predomini de la petita explotació camperola sotmesa a la sostracció senyorial de renda¹¹⁵, la societat mallorquina resultant de la colonització catalana fou, doncs, feudal.

La repoblació cristiana de Mallorca provocaria un important canvi en el sistema productiu, que algun autor no ha dubtat a qualificar de «ruptura agroecològica»¹¹⁶. La inexistència d'una comunitat musulmana administrativament autònoma i legalment reconeguda hi va disminuir considerablement el llegat agrari andalusí, tot reduint-lo pràcticament a la infraestructura hidràulica en les prin-

113. Santamaría 1991, p. 224, Soto 1990, p. 21, nota 67.

114. El procés d'enriquiment dels quals ha estat analitzat a Cateura 1979-1980.

115. Bois 1980, Id. 1986, pp. 23-5.

116. Soto 2013, p. 468.

cipals àrees de regadiu; on es produïren, per cert, els primers assentaments cristians.

Un dels canvis més visibles de l'agricultura mallorquina es va produir en el patró de conreus. Els conqueridors no introduïren cap planta nova a l'illa i deixaren de cultivar-ne alguna de les que hi trobaren, com el cotó i l'arròs. La complexitat del seu conreu, la inexistència de col·lectius musulmans organitzats que el perpetuessin i el transmetessin als nous pagesos feudals, l'existència d'alternatives per als conqueridors, expliquen la seva desaparició dels camps mallorquins. Els canvis afectaren també a la jerarquització interna del patró de conreu, al valor econòmic i simbòlic de les plantes cultivades, estretament vinculat a la naturalesa mateixa del sistema feudal. La producció rural va ser supeditada als interessos dels senyors, a la generació de rendes. Altrament dit, el camperol no conreava allò que volia, allò que desitjava consumir, sinó allò que el senyor li reclamava per via dels censos en espècie. Atès que, al segle XIII, els feudataris ja produïen per al mercat, potenciaren en les seves respectives senyories el conreu d'aquells productes que tenien fàcil sortida, articles de forta demanda, fàcils d'avaluar, emmagatzemar, conservar i transportar. Es decantaren pels cereals, el vi, l'oli, i menystingueren les hortalisses i les fruites, de duració efímera i de transport complicat.

Inicialment, l'illa va patir un dèficit de cereals, que va ser pal·liat amb importacions provinents de Catalunya: Jaume I, pel març de 1231, concedia als ciutadans de Tortosa el dret d'exportació lliure de gra a Mallorca¹¹⁷. La documentació subsegüent conté nombroses referències al seu conreu en les àrees de secà. Al 1245, una de les cinc reserves reials on s'ha pogut analitzar la producció (Cati) ja s'havia especialitzat en la producció de blat i civada, i en dues altres (Inca i Crestax) hi prosperava un sistema de policultiu basat en els dos cereals esmentats i la vinya¹¹⁸. La documentació coetània aporta referències indirectes de l'alça gradual de la producció de gra: entre 1242 i 1256, en registra quinze exportacions, amb un volum global d'unes 10.000 tones, a València, Itàlia i el Magrib¹¹⁹; apareix en gairebé tots els censos en espècie; els establidors, en l'etapa inicial de la colonització feudal, acostumen a proporcionar als establerts bous «aregos» (ensinistrat per a tirar l'arada). Com a conseqüència de la pluviometria mediterrània, escassa i mal repartida al llarg de

117. Cateura 1997b, p. 48.

118. Cateura 1997a, pp. 87-9.

119. Cateura 1997b, p. 49.

l'any, i la preponderància de sòls calcàries, de fertilitat efímera, els pagesos i els senyors conrearen els cereals, especialment el blat, amb un criteri extensiu; els integraren en una rotació biennal, amb guaret cada dos anys. Per a incrementar-ne la producció haurien d'ampliar, doncs, els sementers a costa dels erms, força extensos encara al 1229, i fins i tot per les àrees de regadiu.

Les restriccions coràniques al consum del vi, observades estrictament pels musulmans rigoristes i només en part pels relaxats¹²⁰, van entrebancar l'expansió però no va eradicar el conreu de la vinya en els països islàmics. Uns i altres coneixien la planta i la cultivaven, com ho demostra la seva presència en el tractats d'agronomia; apreciaven el raïm, que apareixia sovint a les seves taules a la tardor; empraven les panses i el most per a elaborar dolços, i assaonaven molts de plats amb vinagre, ingredients citats sovint en els llibres de cuina coetanis.

A Mallorca, el prolongat domini almohade, que imposava un islam rigorista, degué marcar profundament el paisatge agrari, tot reduint-hi el conreu de la vinya. Els nous pobladors cristians, consumidors de vi i delerosos de rendibilitzar els respectius patrimonis, van impulsar, des del primer moment, el conreu de la vinya, el més lucratiu aleshores. Van conservar les parres i els ceps sarraïns, i van sembrar mallol gairebé pertot arreu. Els permisos de nova plantació assoliren prest cotes sense paral·lel, quaranta-cinc per al període comprés entre 1242 i 1279; alguns dels quals afecten a superfícies considerables, com ara 45 hectàrees. Aleshores, la vinya ja havia esdevingut gairebé un monoconreu a la reserva reial de Porto Pi¹²¹. Les vendes de la recaptació del delmes del vi s'incrementaren d'un 200%, entre 1250 i 1252, i del 300%, entre 1273-1278, uns augments que s'han d'imputar tant a l'alça gradual dels preus com a l'expansió de les vinyes¹²². Els ceps avançaren pertot arreu, però no amb idèntica intensitat; els progressos van ser espacialment forts a alguns districtes del Pla (Canarossa i Inca).

Els musulmans havien expandit el conreu de l'olivera al sector central de la Serra de Tramuntana, els colonitzadors feudals el reprengueren immediatament. Les primeres plantacions s'efectua-

120. Manuela Marín ha demostrat recentment que els governants i els membres de les seves corts van consumir discretament però regularment vi en els seus palaus, així com els grups marginals, de forma més ostentosa, en les tavernes dels raval, fora del recinte urbà: Marín 2003.

121. Vegeu *supra*, nota 118.

122. Soto 2013, p. 473.

ren als districtes muntanyencs de Bunyola, Beniatjar, Sóller i Esporles, entorn dels oliverars andalusins. Els censos pagats en oli per algunes explotacions d'aquestes contrades assoleixen quantitats importants: 130 quartans, el 1239, al rafal Alpic d'Esporles i 900 quartans, el 1247, a l'alqueria d'Alamany de Sàdava, d'aquella mateixa vila¹²³. La documentació del segon terç del segle XIII acredita també la seva presència en alguns indrets del Pla, als districtes de Manacor, Felanitx, Campos i Montuïri, sempre, emperò, com a arbres aïllats o en grups molt reduïts.

Les transformacions més paleses es registraren, tanmateix, en les terres de regadiu. L'apropiació precipitada dels horts, sínies, «qanawats»¹²⁴ i sèquies va anar acompanyada, pertot arreu, de canvis, com la privatització i desviació de cabals per a molins, la substitució gradual del conreu de verdures i fruiters pels de cereals i vinya, i la construcció d'habitatges damunt terres irrigades¹²⁵. Dintre del paisatge feudal, els horts no eren més que àrees marginals; la seva producció estava sotmesa al delme però no a cap sostracció senyorial, cosa que demostra que estava orientada al consum directe de les famílies pageses. En les dietes dels diversos estaments de la societat feudal, les verdures i la fruita fresca jugaren un paper força més reduït que en les dels seus antecessors andalusins.

7. 2 *El tomb de la ramaderia*

La ramaderia també va experimentar, arran de la colonització feudal, canvis importants, especialment en les contrades muntanyoses, on en moltes explotacions apareguen prest unes importants concentracions de bestiar gros, força superiors a les requerides per les tasques agràries i pel transport. El 1259, l'inventari de les alqueries de Pocafarina i Sa Real, dues explotacions d'extensió intermèdia del terme de Bellver, inclou, entre altres béns, 115 quarteres de forment, altres tantes d'ordi, 11 cavalls, 3 poltres, 1 mul, 1 mula, 2 rucs, 1 ase, 27 bous aregats, 42 vaques, 10 vedelles, 132 ovelles, 60 anyells, 212 cabres i 40 porcs¹²⁶. A l'explotació familiar d'aquest aloer benestant, ubicada en el sector septentrional de les serres de Lle-

123. Soto 2013, p. 471.

124. Sistema de captació i conducció d'aigües subterrànies mitjançant un pou mare i una llarga galeria.

125. Com han demostrat Soto 1991, Id. 2013, pp. 463-8, Kirchner 1995, Id. 1997, pp. 127-36, 266-70 i 321-8.

126. Arxiu del Regne de Mallorca, Escrivania de Cartes Reials, 345, ff. 51^v-52^r; cit. Soto 1992, p. 24.

vant, la ramaderia jugava aleshores un paper més important que l'agricultura. Aquesta incipient especialització econòmica ja prosperava també en algunes alqueries de la Serra de Tramuntana, com la de Comasema, al terme de Bunyola, on els ramats dominants eren, emperò, els d'ovins¹²⁷. Sembla que aquestes dues contrades s'estaven convertint en les principals àrees d'aprovisionament de bestiar del mercat interior mallorquí, ja que, a les explotacions del Pla i del Migjorn, els escamots eren força més migrats. Tot i que la informació disponible és mínvola, algun inventari escadusser, com el de l'alqueria Benefilia i del rafal Alhamat, d'Artà (Mallorca Oriental), aporta referències prou explícites: hi documenta, al 1240, 2 parells de bous, 16 ovelles i 14 cabres¹²⁸, una cabanya equilibrada, concordant amb la idea que hom té d'una ramaderia familiar estant de tipus mediterrani, tot i que quelcom reduïda per una explotació agrària d'unes 120 hectàrees. La cria de cavalls, bous, ovelles i cabres havia prosperat durant el domini islàmic; els porcioners pogueren formar, doncs, les seves cabanyes amb el bestiar obtingut com a botí i es beneficiaren de les infraestructures ramaderes ja existents a l'illa.

El llegat islàmic no va existir, en canvi, per al porc, ja que els andalusins, com a conseqüència del vet corànic al consum de tots els seus derivats, l'havien gitat de l'illa. Els colonitzadors cristians degueren haver de portar, doncs, els animals dels seus llocs d'origen, cosa que imprimiria al desenvolupament del bestiar porcí un ritme quelcom més pausat que el del llaner. La presència sovintejada de llard, sagí, salaons i embotits als inventaris de les explotacions rurals, fins i tot dels més primerencs, palesa, tanmateix, que les famílies camperoles, per tal d'assegurar-se el principal greix de cocció i un proveïment no estacional de proteïnes animals, criaven un o dos porcs a l'any, que sacrificaven a l'entrada de l'hivern, per Sant Martí.

La rendibilitat de l'activitat pecuària, al segon terç del segle XIII, devia ser força atractiva, ja que, mitjançant les societats ramaderes, captava excedents de capital de provenença molt diversa. Tant a les contrades muntanyenques com a les terres planes, propietaris de bestiar, mancats de terra o de temps, confiaven les seves guardes a camperols grassos, tot oferint-los-hi, com a compensació pel seu treball, un «logerio sive custodia» en metàl·lic: Pere de Moranta, el 1240, encomana, a Bunyola, 9 bous, 15 vaques reproductores, 3 braus, 6 bous i 2 vedells a Domènec de Càsser, qui es compromet

127. Soto 1992, p. 26.

128. Soto 1992, p. 24.

a pasturar-los per espai d'un any, en canvi d'una indemnització de 30 sous melgoresos¹²⁹. Contractes d'aquesta mena sovintegen a la documentació coetània; entre els comandants de bestiar —d'extracció social força heterogènia— sobresurten els eclesiàstics, com Bernat de Sacristà, canonge de de Mallorca¹³⁰. Sembla que els animals esmentats, si més no els bovins, pertanyien a races autòctones, paregudes a les existents aleshores al Magrib i a Sardenya, ben adaptades al medi, capaç d'alimentar-se del càrritx i d'altres plantes xeròfiles de la garriga mediterrània¹³¹.

Els àpats de les primeres famílies pageses giraven entorn del pa, el vi i els llegums; no hi solien mancar tampoc els salaons, els embotits i el llard de porc. La carn fresca de suïds, aviram i ovicaprins la reservaven per als malalts, les parteres i les àgapes festives¹³². Aquesta manera de menjar demostra que la nova societat va refermar la seva identitat cristiana a taula i confirma indirectament, alhora, la seva adscripció als models alimentaris feudals. La substitució de l'oli pel llard com a greix de cocció impedia als cristians compartir els seus àpats amb els musulmans i els jueus, per als quals la carn i tots els derivats dels suïds eren aliments immunds; el consum quotidià del vi tancava també les seves taules als comensals musulmans.

7.3 *El redreç de la manufactura*

Tant el text del repartiment urbà com la primera documentació notarial cristiana acrediten l'existència, a Madina Mayurqa, de nombrosos tallers i mercats específics d'articles manufacturats. A la meitat que va correspondre al sobirà, apareixen esmentats, 7 obradors de perfumistes, 4 de carboners, 3 d'argenteres, 1 mercat de ferramenta, 1 d'esparg, 1 d'avarques, 1 carrer i 1 obrador de paraires, 1 barri de filadors, 1 barri de fusters, 4 calafats, 2 carnisseries i 1 forn¹³³. A Nunyo Sanç li va correspondre la «fabreria» i l'«adobaria vella», que va cedir a Bernat Espanyol i a Pere Meler, respectivament¹³⁴. Atès que la mà d'obra islàmica més qualificada —com ja

129. Soto 1992, pp. 25 i 26.

130. Que va confiar a un tal Ramon 190 ovelles, 72 anyells i 74 cabres per un període d'un any, compromentent-se a pagar-li en concepte de «logerio sive custodia», 80 sous melgoresos: Soto 1992, p. 26.

131. Lliteras 1988, p. 42.

132. Clemente 2004, pp. 139-43, Riera i Melis 1997, p. 25.

133. Bernat 1997, pp. 31 i 64.

134. Bernat 1997, pp. 45-6 i 49.

s'ha dit— havia mort en l'assalt a la ciutat o emigrat, els beneficiaris s'apressaren a establir els obradors a professionals immigrants. La documentació notarial coetània acredita la construcció, durant el segon terç del segle XIII, de nous tallers a diversos indrets de la ciutat¹³⁵; aquesta proliferació sembla indicar que el sector, poc després de la conquesta, ja va experimentar una embranzida. Van ser, doncs, els menestrals vinguts del nord qui hi varen reendegar el sector secundari¹³⁶.

La renovació tècnica es degué iniciar, com en tantes altres ciutats cristianes mediterrànies, per la draperia. Els reduïts col·lectius privilegiats mallorquins consumien, pels volts de 1340, draps fins de Ieper, Gant, Arràs i Saint Omer, i teixits occitans i provençals de bona qualitat mitjana¹³⁷, aportats per mercaders de Barcelona, Montpeller, Gènova i Perpinyà. Els primers intents de redreç de la draperia local daten de mitjan segle XIII; el model elegit va ser el narbonès i la iniciativa no va correspondre als menestrals del sector sinó als mercaders, que coneixien millor l'oferta tèxtil internacional. El 1257, dos comerciants, Pere de Padrines i Bernat d'Oltzina, van contractar Bernat Corcova, teixidor de Narbona, que es comprometé a instal·lar-se amb la seva família, per un període de cinc anys, a casa dels promotors o en una pròpia, per fabricar-hi, amb la fibra que li proporcionarien, estams plans, estams llistats i estams de llana de Bugia¹³⁸. Els tipus de draps seleccionats, la inexistència d'unes magnituds estàndards per a les peces i els seus baixos preus finals demostren que es tractava d'una producció de qualitat entre comuna i mitjana. Sembla que l'intent d'introduir la tecnologia tèxtil occitana a Mallorca fou, tanmateix, precipitat i no va reeixir, probablement per manca de demanda local; les sovintejades importacions de teixits narbonesos¹³⁹ també degueren contribuir al fracàs de l'operació.

No serà fins després del 1270 quan la menestralia local, esperonada per l'increment de la demanda local de draps bastos, començaria a posar al dia l'equipament i a accentuar l'especialització, tot inspirant-se en els centres drapers del Baix Llenguadoc. L'enfortiment, arran de la creació d'un regne independent per a Jaume II de Mallorca, de les relacions econòmiques, polítiques i culturals

135. Bernat 1997, p. 50.

136. Santamaría 1990, pp. 400 i 408, Bernat 1997, pp. 54-8.

137. Santamaría 1990, pp. 400-4.

138. Santamaría 1990, pp. 403-4, Riera i Melis 2005, p. 840.

139. Documentades del 1241 ençà: Santamaría 1990, p. 401.

entre l'arxipèlag balear i els comtats del Rosselló i la Cerdanya i la senyoria de Montpeller, àrees amb sector llaner dinàmic, accelerària, del 1276 ençà, el procés de renovació de la draperia balear.

7. 4 *La reactivació del comerç*

Sembla que la prosperitat de Madina Mayurqa, a començament del segle XIII, provenia més del comerç llunyà que no pas del sector secundari. S'havia convertit en una plaça mercantil ben situada en la xarxa de rutes marítimes de la Mediterrània occidental, on operaven mercaders genovesos¹⁴⁰, pisans i catalans¹⁴¹. Disposava d'una flota que alternava la pirateria amb el comerç. La informació disponible sobre la infraestructura portuària islàmica és, emperò, molt escassa. El darrer tram del torrent de la Riera, que discorria al peu de l'Almudaina, entre la plaça de la Reina i el passeig de Sagrera actuals, s'emprava com a port per a les embarcacions de calat baix. La ciutat disposava d'un segon embarcador, d'aigües fondes i fortificat, a Porto Pi, situat a l'oest del recinte urbà, així com de dues drassanes i d'alguns alfòndecs per als mercaders cristians.

La conquesta feudal va repercutir negativament sobre el comerç exterior de l'illa; durant la primera fase de la campanya, els mercaders i les embarcacions estrangeres van reduir al mínim la seva presència a la capital, tot esperant-ne el resultat. La integració de l'arxipèlag a la Corona d'Aragó va conferir, tanmateix, un interès especial al port, per on arribarien al nou enclavament cristià els contingents humans, els aliments¹⁴², els estris, els minerals i altres matèries primeres i les armes, necessaris per a repoblar-lo i garantir-ne la defensa envers qualsevol intent de recuperació per part dels sultanats berbers. Durant la quarta dècada del segle XIII, degué funcionar, doncs, una mena de «pont naval» entre els ports catalans i els mallorquins. Els mercaders i els naviliers de Barcelona, que el 1231 hi havien obtingut, com a compensació per la seva important contribució econòmica i tècnica a l'empresa, el dret de comerciar lliurement i exempts de tota mena d'impostos¹⁴³, canalitzaren des d'aleshores una part creixent de les importacions i exportacions. Hi gaudirien d'una posició dominant, però no pas monopolística:

140. L'alfòndec dels lígurs està documentat del 1188 ençà: Jehel 1989, p. 101, Id. 1993, p. 39.

141. Abulafia 1996, pp. 127-39.

142. Vegeu *supra*, nota 117.

143. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, Llibre Vert, I, f. 214 r.; Batlle ed. 1961, vol. II, pp. 14-5, Huici-Cabanes 1976, vol. I, pp. 263-4.

sempre haurien de compartir-ne els intercanvis exteriors amb els concurrents italians i els homes de negocis autòctons.

Els poders públics, ben assessorats pels representants de les oligarquies urbanes catalanes i locals, van ser conscients, des de la conquesta, del paper decisiu que el comerç exterior tindria en la futura economia del nou enclavament marítim ultraperifèric. Compartiren la idea que la consolidació del domini cristià a les Illes dependria, en bona part, de la seva integració en la xarxa dels grans eixos mercantils internacionals. Procuraren estimular l'activitat dels homes de negocis estrangers mitjançant la millora continuada de les instal·lacions portuàries i autoritzant el funcionament de consolats a la Ciutat de Mallorca.

Durant el segon terç del segle XIII, es va iniciar la construcció d'un moll de pedra a la desembocadura de la Riera¹⁴⁴ i es va endegar un procés de reordenació de la ribera, per tal de facilitar-hi les tasques de càrrega i descàrrega de mercaderies, l'allotjament de comerciants i mariners, i la construcció de vaixells. Jaume I, el 1230, va cedir una de les velles drassanes andalusines a l'Orde de l'Hospital perquè hi edificuessin cases. Dotze anys més tard, va adquirir, en canvi, la segona drassana, que havia correspost a Nunyo Sanç¹⁴⁵. Poc després va establir un solar al costat de la porta del Mar a Ferrer de SAGRANADA, perquè hi construís una llotja o un hostal¹⁴⁶. Pel que fa a Porto Pi, es reformaren les torres de la bocana, una de les quals va ser habilitada com a far, i s'hi va instal·lar una cadena de tancament, documentada ja el 1249¹⁴⁷.

Jaume I i el seu lloctinent adoptaren també mesures per tal d'esperonar el comerç exterior passiu de les illes Balears, per a agilitzar l'afluència de mercaders i embarcacions estrangers. El 1230, quan encara restava per conquerir gairebé la meitat de l'illa, Jaume I ja confirmava les franquícies comercials i fiscals que els seus antecessors havien concedit als genovesos¹⁴⁸. Tres anys després, el sobirà autoritzava als lígurs a establir consolats a totes les ciutats marítimes de la Corona Catalanoaragonesa, tot començant per la capital balear¹⁴⁹. Les concessions reials foren confirmades i ampliades per l'infant Pere de Portugal, senyor de Mallorca, que els va atorgar, a

144. Ortega 2015, pp. 160 i 162.

145. Cateura 1997b, p. 50.

146. Ortega 2008, pp. 31-2.

147. Huici-Cabanes 1976, vol. II, p. 309.

148. Puncuh ed. 1996, docs. 300 i 302, Santamaría 1990, pp. 420-1, Abulafia 1996, p. 140, Ferrer 2011, p. 383.

149. Puncuh ed. 1996, doc. 308, Miret 2004, pp. 102-4, Ferrer 2011, p. 395.

més, diversos immobles, tant a la ciutat com al districte de Pollença¹⁵⁰. Els pisans també obtingueren, el 1233, algunes importants concessions comercials del comte-rei, que, després de ratificar-los-hi tots el avantatges continguts en el tractat de 1113, els col·locà sota el seu especial guiatge i els va concedir un alfòndec¹⁵¹.

La política comercial de les autoritats il·lenques no es va circumscriure, tanmateix, a potenciar el comerç exterior passiu, sinó que també va procurar donar suport a l'expansió comercial ultramarina dels mercaders autòctons. Per la seva posició geogràfica, les illes eren una avançada cristiana envers el Magrib. Les autoritats locals s'apressaren a restablir les relacions diplomàtiques i comercials amb els sultanats de la Mediterrània Occidental. El comerç amb els estats islàmics, aleshores, estava sotmès, emperò, a un estricte control pontifici, destinat a debilitar militarment i econòmicament el principal enemic de la Cristiandat: Alexandre III, el 1195, havia prohibit, al III Concili del Laterà, el subministrament als sarraïns d'armes, ferro i fusta per a la construcció naval. Aquesta disposició va ser ratificada, el 1215, al quart Concili Laterà¹⁵². Gregori IX, el 1129, va afegir els cavalls i els aliments a la llista de mercaderies prohibides¹⁵³. Tanmateix, uns anys més tard, el 1240, el pontífex, a petició de l'infant Pere de Portugal, va autoritzar els mercaders mallorquins a comerciar, en temps de pau, amb els països musulmans propers i llunyans, on podrien vendre una àmplia gamma de productes, inclosos els queviures; només el ferro, la fusta, les armes i els cavalls els continuaven vedats. La butlla, adreçada al primer bisbe de Mallorca, justificava la concessió en el fet que el comerç amb el Magrib era un sector clau de l'economia balear, una activitat imprescindible per a assegurar la consolidació del domini cristià a l'arxipèlag. Aquest important privilegi comercial va ser ratificat un any després, pel concedent, i el 1247, per Innocenci IV¹⁵⁴.

Totes aquestes polítiques públiques haurien estat, emperò, poc efectives si no s'haguessin recolzat damunt una iniciativa privada decidida, ràpida de reflexos i que no temia el risc. Durant el segon terç del segle XIII, mentre les autoritats locals reobrien les places insulars als mercaders estrangers i milloraven les infraestructures

150. Puncuh ed. 1996, doc. 307, Miret 2004, pp. 102-3, Ferrer 2011, pp. 395-6.

151. Ferrer-Riu 2009, pp. 289-91, Santamaría 1990, pp. 421-2.

152. Trenchs 1980, p. 245.

153. Trenchs 1980, p. 246.

154. Les dues primeres butlles han estat publicades per Pérez 1961-1962, pp. 61-2, la tercera, per Aguiló 1895-1896, p. 130.

portuàries, la primera generació de comerciants cristians mallorquins –integrada bàsicament per immigrants catalans, italians, provençals i occitans– posava a punt la flota, organitzava una xarxa pròpia de vies navals, s'introduïa en els emporis de la Mediterrània Occidental i efectuava les primeres acumulacions de capital. Abans del 1276, el comerç exterior balear actiu, tot i que ja força dinàmic, va ser de curt radi d'acció i es va orientar preferentment en tres direccions: el Magrib, la franja costanera de la Corona Catalanoaragonesa i les riberes occitanoprovençals¹⁵⁵. El manual del notari Pere Romeu, el 1240, recull setze comandes, de les quals quatre són per a ports magribins (Ceuta, Alger, Bona i Tunis) i una per al sultanat de Granada¹⁵⁶.

Mallorca, durant el segon terç del segle XIII, es va convertir en una escala estratègicament situada en la xarxa de les grans vies del comerç internacional, on conflúen mercaderies de provinença diversa. Els mercaders estrangers arrelats a la Ciutat de Mallorca i un contingent creixent de comerciants autòctons exportaven draps francesos al Magrib i Granada, blat i civada a València, Ceuta i Itàlia septentrional, oli a Pisa, safrà a Barcelona, esclaus a Sicília, mantega a Ceuta i pell de conills a Anglaterra¹⁵⁷. Els primers mercaders locals que apareixen en les fonts notarials són homes de negocis corrents, amb unes disponibilitats de capital i una influència política encara escasses, molt inferiors a les dels Banyeres i altres famílies coetànies de comerciants barcelonins. Malgrat que Mallorca, després de la conquesta feudal, va esdevenir una terra plena d'oportunitats per als comerciants, van ser necessàries unes quantes dècades perquè s'hi formés una autèntica elit mercantil autòctona. Mentrestant, algunes famílies de l'alta burgesia catalana que s'instal·laren a l'illa, com els Lull, no es dedicaren als negocis, sinó a la gestió directa del seu nou patrimoni; esdevingueren rendistes i cortesanes, i s'integraren en el seguici dels governadors de l'illa, Pere de Portugal i l'infant Jaume. El seu èxit social i el seu bagatge cultural van venir determinats, doncs, per l'abandonament de les activitats mercantils en benefici de les ocupacions politicoadministratives, palatines, nobiliàries.

155. Riera i Melis 1986, pp. 54 i 51-2, Abulafia 1996, pp. 147-58.

156. Coll 2008, pp. 223-, Ferrer 2012, p. 37.

157. Riera i Melis 1986, pp. 54 i 51-52, Ortega 2008, pp. 27-44, Cateura 1997b, p. 50, Abulafia 1996, pp. 149-59 i 236, Santamaría 1990, pp. 431-42. Vegeu també *supra* nota 119.

8. CONCLUSIONS

Ramon Llull va néixer a de Mallorca pel volts de 1232, tot just conclosa la incorporació de l'illa a la Corona d'Aragó; forma part, doncs, de la primera generació de ciutadans del nou regne. Va viure una època de profundes transformacions demogràfiques, econòmiques, socials, polítiques i culturals; va participar activament en la creació d'un estat, cristià i feudal, damunt les ruïnes d'un altre, musulmà i clànic.

La conquesta de Mallorca havia constituït una empresa d'una magnitud i una complexitat tècnica tals que, Jaume I no havia disposat de l'autoritat i el poder suficients per fer-s'hi acompanyar pels membres de la noblesa i del clergat invocant tant sols les obligacions d'auxili contingudes en els Usatges de Barcelona i en els Furs d'Aragó. Havia hagut de negociar, el 1228, la seva col·laboració onerosa a les Corts Catalanes de Barcelona. Els tres braços, després d'haver obtingut del sobirà el compromís formal que distribuïria equitativament entre els participants el conjunt dels béns mobles i immobles obtinguts, s'havien engatjat a participar i aportar recursos militars i econòmics a l'empresa. Aquestes condicions, poc després, s'havien fet extensives a tots els nobles, eclesiàstics i ciutadans de la «Confederació», tot i que Jaume I no havia sotmès a la consideració de les Corts Aragoneses l'oportunitat de l'empresa, conscient que hi preponderaven els partidaris de prioritzar la conquesta del regne de València. Les campanyes havien estat força més llargues i cruentes del previst. S'havien prolongat des de la tardor de 1129 fins a l'estiu de 1232.

La conquesta cristiana de Mallorca va tenir profundes conseqüències demogràfiques, hi va provocar una reducció forta i brusca de la població musulmana. Dels andalusins supervivents, una part va fugir a altres territoris islàmics¹⁵⁸; la resta va romandre a l'illa, amb un estatut jurídic i unes condicions econòmiques i socials diverses. Al revés del que es faria al regne de València, no se'ls va concentrar, tanmateix, en moreries.

A la darrerria de gener de 1230, quan una part de l'illa romania encara en poder dels musulmans i no havia pogut ser canada, els membres de la host exigiren a Jaume I que la comissió de repartiment comencés a distribuir els guanys de la campanya. S'endegava així un procés complex que duraria uns quants anys i generaria un volum de documentació molt considerable. Els comissionats van

158. Bin Ma'mar 2009, pp. 277 i 279.

distribuir els participants en la campanya en cinc grups, encapçalats respectivament pel rei, el comte del Rosselló, el comte d'Empúries, el vescomte de Bearn i el bisbe de Barcelona. Van classificar, tot seguit, els béns immobles a repartir d'acord amb un criteri espacial gairebé circular; els va estructurar en un nucli i dues corones concèntriques. El nucli coincidia amb el recinte urbà de Madina Mayurqa, la primera corona corresponia a la rodalia estricta de la capital i la segona estava integrada pels dotze districtes rurals i dos sectors excèntrics del terme de la ciutat. Cada una de les tres parts es dividiren en dos lots, el primer del quals «pertangé al senyor rei d'Aragó e als seus parzoners» i l'altra «pertangé als magants e als lurs parzoners»; d'aquest darrer es feren finalment quatre fraccions.

L'erogació de la corona perifèrica, la més extensa, es va fer a partir dels districtes musulmans en què estava dividida l'illa a les vespres de la conquesta. Els comissionats procuraren, tanmateix, que en cadascuna de les cinc porcions hi hagués planures i muntanyes, sementers i pastures; cosa que va provocar que no fossin compactes, sinó disperses. Al sobirà li van correspondre els districtes d'Inca, Pollença, Sineu i Petra, Artà, Montuïri, les Muntanyes i la meitat de l'albufera. El comte del Rosselló va rebre els districtes de Manacor, Valldemossa i Bunyola. El comte d'Empúries es féu càrrec dels districtes de Muro, dos terços del de Sóller i l'altra meitat de l'albufera. Al vescomte de Bearn li van pertocar el districte de Canarrossa i un terç del de Sóller. La porció del bisbe de Barcelona estava integrada pel districte de la ciutat, descomptats el nucli urbà i la rodalia.

La comissió de repartiment va considerar el monarca i els quatre magnats com a «caps de fila» i els va concedir més immobles i terres que els que els corresponien; amb la condició que els repartissin no sols amb els membres del respectius seguicis, sinó també amb altres nobles de rang inferior, que no estaven vinculats a ells per pactes de vassallatge.

L'1 de març de 1230, Jaume I, que havia decidit organitzar l'arxipèlag com un nou regne, va atorgar als pobladors presents i futurs la Carta de Franquesa. Aquesta codificació de dret local, inspirada en les de la Catalunya Nova, tenia com a finalitat accelerar l'afluència d'immigrants cap el nou enclavament insular i ultraperifèric. El sobirà els garantia, com a compensació pel grau de risc que hi assumien, un estatut econòmic, social i polític molt favorable, que els lliurava de moltes de les servituds pròpies del sistema feudal.

Durant la primavera de 1230, Jaume I i els quatre magnats van entregar els immobles urbans i rurals que els corresponien als porcioners que els repartidors havien inclòs en el seu lot. Concloua

aquesta primera tasca, abandonaren l'illa. Tant l'un com els altres confiaren els nous patrimonis a batlles i procuradors, perquè els poblessin i els remetessin les rendes generades pels captius i pels primers pagesos cristians a les seves residències habituals de la terra ferma.

Els magnats absentistes no es van reservar terres en explotació directa, van crear senyories territorials amb una dominicatura mínima. Infeudaren a una munió de membres de la baixa noblesa una part dels seus territoris, que es va convertir en un conjunt de cavalleries, i n'entregaren una altra a «pobladors» amb recursos suficients per a posar-la en explotació. Aquests darrers es comprometen, a canvi d'unes explotacions familiars d'unes 20 hectàrees i exemptes de tota mena de censos, a establir-hi la seva residència, a pagar el delme, un impost que aleshores encara se'l quedava íntegrament el cedent, i a sotmetre's, tant pels delictes civils com criminals, al seu mixt imperi (baixa justícia). Els principals guanys que obtenia el gran porcioner en l'operació, el delme i les multes judicials, dimanaven més, doncs, del seu senyoratge jurisdiccional que no pas del territorial. Aquesta quasi completa cessió de la terra per part del sobirà i els magnats va posar en mans dels estaments intermedis rurals tant la gestió del procés de reordenació del territori, com la mobilització dels recursos necessaris per a impulsar el creixement agrari.

Els membres de la petita noblesa insular s'assentaren en l'illa i van estructurar internament les respectives cavalleries d'acord amb el criteri binari típic dels feus catalans, en dominicatures i tinences emfitèutiques. Molts dels primers «pobladors», tot seguint l'exemple dels magnats, no va assumir, en canvi, la gestió directa de les finques; les van establir i retornaren als seus lloc d'origen. El protagonisme en la colonització feudal de Mallorca no va correspondre, doncs, als nobles ni als «pobladors», sinó als pagesos emfiteutes.

Durant el segon terç del segle XIII, es va produir una aflluència creixent de famílies camperoles i urbanes a la recerca de millors condicions de vida. En aquesta primera onada d'immigrants van predominar els oriünds de la Catalunya Vella, el Llenguadoc, la Llúrgia i Provença; no hi mancaren tampoc els aragonesos i els navarresos, i fins i tot els portuguesos.

L'arribada gradual de contingents de població i la multiplicació de la petita explotació emfitèutica van provocar, al camp mallorquí, una «ruptura agroecològica», que va afectar tant l'habitat com l'estructura de la propietat, el règim d'explotació i el patró de conreu. Aquests canvis van ser concebuts pels senyors i realitzats pels page-

sos. Els terrenys de regadiu recularen ràpidament davant el de secà, on es van expandir els cereals, la vinya i l'olivera.

Quant a la ramaderia, els primers pobladors cristians pogueren formar les seves cabanyes amb els bous, les ovelles i les cabres que havien obtingut com a botí, i es beneficiaren de les infraestructures ja existents a l'illa. Va haver de reintroduir, en canvi, el bestiar porcí, ja que els andalusins, com a conseqüència del vet corànic al consum de tots els seus derivats, l'havien gitat de l'illa.

Els àpats de les primeres famílies pageses giraren entorn del pa, el vi i els llegums; no hi mancaren tampoc els salaons, els embotits i el llard de porc. Aquesta manera de menjar demostra que la nova societat va refermar la seva identitat cristiana a taula i confirma indirectament, alhora, la seva adscripció als models alimentaris feudals.

Els canvis estructurals no van quedar circumscrits, tanmateix, al camp, afectaren també a la ciutat, on es va reendegar, amb menestrals vinguts del nord, el sector secundari. La renovació tècnica es va iniciar per la draperia, que va optar pel model occità, no pas per l'andalusí.

Les noves autoritats cristianes van concedir un interès especial al port de la Ciutat, per on arribaven a l'illa els contingents humans, els aliments, els estris, els minerals i altres matèries primeres i les armes necessaris per a repoblar-la i garantir-ne la defensa envers qualsevol intent de recuperació per part dels sultanats berbers. Adoptaren també mesures per tal d'esperonar-hi el comerç exterior passiu i actiu. Durant el segon terç del segle XIII, Mallorca, com a conseqüència de la interacció d'aquestes polítiques públiques i d'una iniciativa privada decidida i ràpida de reflexos, es va convertir en una escala estratègicament situada en la xarxa de les grans vies del comerç internacional, on confluïen mercaderies de provenença diversa. Tot i això, van ser necessàries una quantes dècades perquè s'hi formés una autèntica elit mercantil autòctona, cosa que explica que algunes famílies de l'alta burgesia catalana que s'instal·laren a l'illa no es dediquessin als negocis, sinó a l'administració pública.

En aquest context va néixer i va créixer Ramon Llull, fill de Ramon Amat Llull i d'Isabel d'Erill, una família barcelonina pertanyent al patriciat urbà. El seu pare figura com a receptor de terres al *Llibre del Repartiment* de Mallorca, cosa que demostra que va participar directament en la conquesta i hi va aportar recursos econòmics. Els Llull van establir la seva residència a l'illa, on esdevingueren terratinents i s'integraren en la nova noblesa insular, aprofitant el buit social que hi havia provocat l'absentisme sistemàtic dels

magnats. Aquesta deserció dels membres de les grans nissagues catalanes i aragoneses explica la facilitat amb que Ramon Llull va accedir a la cort de l'infant Jaume, a partir de la seva designació, el 1256, com a hereu del regne de Mallorca. El seu èxit social i el seu bagatge cultural van venir determinats, doncs, per l'abandonament de les activitats mercantils en benefici de les ocupacions politico-administratives, palatines, nobiliàries. Va ser en aquests anys de joventut en què va forjar, de forma sobretot autodidacta, un ampli bagatge cultural, romànic. El futur filòsof, teòleg i literat es va formar, doncs, a la cort d'un enclavament mediterrani, ultraperifèric, tot just conquerit, encara en curs de repoblament, i cruïlla de les cultures cristiana, àrab i jueva.

ABSTRACT

The Kingdom of Mallorca in the Second Third of the 13th Century: the Demographic, Economic, Social and Political Consequences of the Catalan-Aragonese Feudal Conquest

The feudal conquest of Mallorca was a technically complex and economically costly undertaking. It was the outcome of joint actions among the monarchy, the nobility and the Catalan bourgeoisie, along with knights and infantrymen from Aragon and other regions in the western Mediterranean. Once the island had been conquered, the participants received a part of the spoils and properties directly proportional to their contribution to the forces, which resulted in three territorial partitions. Almost all the major participants divided the lands they had received in allodium between knights and peasants in fief and in emphyteusis, respectively. Catalans were predominant among of the first settlers of Mallorca.

Antoni Riera i Melis
 Institut d'Estudis Catalans - Universitat de Barcelona
 antoniriera@ub.edu

Antoni Riera i Melis

EL REGNE DE MALLORCA
AL SEGON TERÇ DEL SEGLE XIII:
LES CONSEQÜÈNCIES DEMOGRÀFIQUES,
ECONÒMIQUES, SOCIALS I POLÍTiques
DE LA CONQUESTA FEUDAL CATALANOARAGONESA

I. INTRODUCCIÓ

Ramon Llull va néixer a de Mallorca pel volts de 1232, tot just conclosa la incorporació de l'illa a la Corona d'Aragó; forma part, doncs, de la primera generació de ciutadans del nou regne. Va viure una època de profundes transformacions demogràfiques, econòmiques, socials, polítiques i culturals, de creació d'un estat, cristià i feudal, damunt les runes d'un altre, musulmà i clànic. L'objectiu de la meua aportació a aquesta miscel·lània consisteix a analitzar aquests canvis, en traçar un panorama breu però articulat de la Mallorca del segon terç del segle XIII a partir de les darreres aportacions bibliogràfiques i arqueològiques. Tal com em van demanar els coordinadors, intentaré analitzar el context de l'etapa de formació del gran filòsof i literat mallorquí, que va discórrer íntegrament a l'illa, on va adquirir, de forma sobretot autodidacta, un ampli bagatge romànic¹.

2. LA CONQUESTA DE MALLORCA

L'ofensiva feudal contra Mayurqa va constituir una empresa difícil; va requerir una organització naval prou desenvolupada per a traslladar un poderós exèrcit feudal i els cavalls, amb les màquines de guerra, així com per a garantir-ne l'avituallament durant la campanya. Per la seva complexitat tècnica, va ser planificada per

1. Badia-Santanach-Soler 2012, p. 31.

Ramon Llull, els trobadors i la cultura del segle XIII. A cura de V. Beltran Pepió - T. Martínez Romero - I. Capdevila Arrizabalaga, Firenze, Edizioni del Galluzzo per la Fondazione Ezio Franceschini, 2018.